

Филип Мирић

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Филип Мирић КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Др Филип Мирић

**КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА
ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Београд 2023

Др Филип Мирић
КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА
ИНВАЛИДИТЕТОМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Издавач

Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

За издавача

Др Ивана Стевановић, виши научни сарадник, директор

Рецензенти

Проф. др Даница Васиљевић-Продановић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Ивана Стевановић, виши научни сарадник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

Др Јелена Костић, виши научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд

Технички уредник

Ненад Милошевић

Лектор

Марија Голубовић

Дизајн корица

Др Александра Мирић Јовановић

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

100

ISBN 978-86-80756-54-7

САДРЖАЈ

1. Уводне напомене	7
2. Узроци инвалидитета	9
3. Историјски поглед на друштвени положај особа са инвалидитетом	18
4. Терминолошке недоумице у вези са означавањем особа са инвалидитетом	22
5. Облици дискриминације према особама са инвалидитетом	24
5.1. Дискриминација особа са инвалидитетом од стране органа јавне власти	26
5.2. Дискриминација у вези са удружењима	27
5.3. Дискриминација у вези са здравственим услугама	28
5.4. Дискриминација у вези са васпитањем и образовањем	28
5.5. Дискриминација у вези са запошљавањем и радним односом	29
5.6. Дискриминација у вези са превозом	30
5.7. Дискриминација у вези са брачним и породичним односима	31
6. Уставноправна заштита особа са инвалидитетом од дискриминације	31
7. Упоредни приказ кривичноправне заштите од дискриминације у државама бивше СФРЈ	33
8. Инвалидитет као отежавајућа околност приликом одмеравања казне – <i>de lege ferenda</i>	39
9. Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом од вишеструке дискриминације	41

10. Кривична дела против слобода и права човека и грађанина – повреда равноправности.....	42
11. Кривична дела против полне слободе – обљуба над немоћним лицем	44
12. Криминолошко објашњење криминалитета особа са инвалидитетом	46
13. Инвалидитет као фактор виктимизације особа са инвалидитетом код кривичних дела са елементима насиља.....	47
14. Насиље према особама са инвалидитетом.....	48
14.1. Физичко насиље.....	48
14.2. Психичко насиље.....	50
14.3. Сексуално насиље	50
14.4. Економско насиље	52
14.5. Насиље у резиденцијалним установама.....	52
14.6. Интегративни осврт на насиље према особама са инвалидитетом	55
15. Повреда права по основу рада и права из социјалног осигурања.....	58
16. Старе особе са инвалидитетом у кривичном поступку	60
17. Прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом	61
17.1. Прекршаји из Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом.....	62
17.2. Прекршаји из Закона о социјалној заштити.....	64
17.3. Прекршаји из Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом.....	66
17.4. Прекршаји из Закона о безбедности саобраћаја на путевима.....	67
17.5. Прекршаји из Закона о планирању и изградњи.....	69
17.6. Прекршаји из Закона о правима пацијената	70
18. Безбедност особа са инвалидитетом као гледалаца на спортским догађајима	73
19. Живот иза затворских зидина – положај осуђеника са инвалидитетом	75

20. Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом у доба пандемије заразне болести „Ковид 19“	78
21. Критички осврт на кривичноправну заштиту у судској пракси.....	80
22. Практични савети за жртве криминалитета	81
23. Емпиријски приступ лингвистичкој дискриминацији особа са инвалидитетом – кривичноправни аспект	85
23.1. Предмет и циљ истраживања	85
23.2. Метод и узорак истраживања	86
23.3. Резултати истраживања.....	87
24. Закључак	90
Коришћена литература	95
Коришћени електронски извори	97
Коришћени правни извори	100
Индекс појмова	103
Подаци о аутору.....	105

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Да би права уживали у пуном обиму и на прави начин, неопходна је адекватна информисаност људи о начину и условима њиховог остварења. То посебно важи за особе са инвалидитетом које су годинама уназад биле на маргинама друштвених токова. Дискриминација је, нажалост, негативна друштвена појава са којом се особе са инвалидитетом у Србији и региону суочавају готово свакодневно у мањој или већој мери. Последњих година, много се говори и пише о дискриминацији.

Предмет ове монографије јесте приказ механизма кривично-правне заштите особа са инвалидитетом у Републици Србији.

Монографија је подељена у двадесет четири целине. Након уводног дела, аутор анализира узроке различитих врста инвалидитета (физичког, сензорног, интелектуалног и мешовитог), као и облике дискриминације особа са инвалидитетом, да би, затим, пажња била посвећена упоредноправним аспектима кривичноправне заштите у државама бивше СФРЈ. Овај приступ је оправдан из разлога што све државе бивше СФРЈ деле исту правну традицију. У односу на кривичноправну заштиту особа са инвалидитетом у Републици Србији, посебно су издвојена три кривична дела (повреда права равноправности, злоупотреба права из социјалног осигурања и обљуба над немоћним лицем).

Осим у улози жртве кривичних дела, особе са инвалидитетом се, истина, ређе, могу наћи и у улози њихових извршилаца. Мали обим криминалитета особа са инвалидитетом, објашњен је кроз поједине криминолошке теорије социолошког карактера у делу „Криминолошко објашњење криминалитета особа са инвалидитетом“. Овакав приступ представља прави куриозитет у српској криминолошкој литератури на нашим просторима и вредан допринос развоју криминолошке мисли.

У наредном поглављу анализирана је примена члана 54а – одмеравање казне за кривична дела учињена из мржње у односу на одредбе о забрани дискриминације садржане у Уставу Републике Србије. Аутор овде указује и на модалитете побољшања кривичноправне заштите особа са инвалидитетом – *de lege ferenda*. Један сегмент монографије посматра инвалидитет као виктимогени фактор, што монографији даје и виктимолошки значај.

Посебна пажња посвећена је кривичноправној заштити особа са инвалидитетом од различитих облика насиља. Као важан

криминолошки ентитет и негативна друштвена појава издваја се насиље над особама са инвалидитетом у резиденцијалним установама, чему је аутор посветио посебну пажњу.

Будући да старост често доноси и инвалидитет, сегмент теоријског дела монографије посвећен је старијим особама у кривичном поступку. Наредни део монографије садржи анализу проблема безбедности особа са инвалидитетом на спортским дешавањима. Ово је релативно необрађен проблем у литератури о особама са инвалидитетом у Србији па му је, из тог разлога, посвећена пажња.

Посебна пажња посвећена је и прекршајноправној заштити особа са инвалидитетом. Дат је приказ казних одредби из позитивноправног споредног кривичног законодавства које садржи казнене одредбе од значаја за потпунију заштиту особа са инвалидитетом.

У емпиријском делу монографије, приказани су резултати спроведеног истраживања о језику инвалидности које је у целини објављено у часопису *Темид* бр. 1/2018. На овај начин, осим што је приказана генеза спровођења једног криминолошко-виктимолошког истраживања, изнова је указано на чињеницу да неадекватно означавање особа са инвалидитетом може бити фактор дискриминације која, пак, може представљати повреду равноправности. Циљ презентовања резултата овог истраживања јесте да подстакне истраживаче и научнике из различитих области да своју пажњу у будућности усмере на емпиријска истраживања у овој области.

Коришћење ове монографије је умногоме олакшано индексом појмова и детаљним пописом литературе, што ће, представљати солидну основу за даља истраживања у овој области. Аутор је читаоцима понудио и практичне савете у случају да се некада нађу у улози жртава криминалитета који су базирани на девет „златних“ питања криминалистике, а од одговора на поменута питања зависи и расветљење и разрешење конкретне кривичне правне ствари.

У Закључку су кратко сумирана основна разматрања аутора о свим важним аспектима кривичноправне заштите у Републици Србији. Важно је истаћи да је монографија базирана углавном на коришћењу извора из српске литературе, имајући у виду предмет и циљ монографије.

Монографија *Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом у Републици Србији* је резултат вишегодишњег изучавања правног положаја особа са инвалидитетом од стране аутора и представља сублимацију свега до сада урађеног у овој области.

Потреба за монографијом о кривичноправној заштити особа са инвалидитетом настала је како би се саме особе са инвалидитетом информисале о механизму кривичноправне заштите својих права. Колико је аутор у томе успео, најбоље ће показати суд будућих читалаца.

2. УЗРОЦИ ИНВАЛИДИТЕТА

Да би се на прави начин сагледао кривичноправни положај особа са инвалидитетом, неопходно је најпре одредити најважније појмове. Према одредби члана 1 Конвенције о правима особа са инвалидитетом, „особе са инвалидитетом обухватају особе које имају дугорочна физичка, ментална, интелектуална или сензорна оштећења која у садејству са различитим баријерама могу отежати пуно и ефективно учешће ових особа у друштву на основу једнакости са другима.“¹

У овом поглављу бавићемо се анализом узрока физичког, психичког (менталног), сензорног и мешовитог инвалидитета, да би, након тога, прешли да поједине облике кривичноправне заштите. Овакав приступ је неопходан имајући у виду комплексност и мултифакторску условљеност инвалидитета. Приликом анализе ове узрочности од користи ће бити сазнања и других научних дисциплина: медицине, психологије, социологије, права, итд.

Прави друштвени одговор на инвалидитет подразумева изучавање његових најчешћих узрока. Иако је медицина напредовала у лечењу многих болести и стања које могу довести до појаве инвалидитета, ипак, још много треба урадити на овом пољу. Као што је познато, инвалидитет може бити физички, интелектуални, сензорни и мешовити.

Као што је већ речено, напредак медицине и савремена дијагностика омогућавају рани и адекватан третман многих болести и стања и повећавају стопу преживљавања пацијената. Међутим, за многе болести још увек не постоји могућност потпуног излечења, већ само могућност успоравања природног тока болести и смањење степена моторичког (функционалног, физичког) инвалидитета.

Стечене повреде мозга могу бити трауматске и нетрауматске. Квадриплегија подразумева потпуну или делимичну одузетост сва

1 Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/004_Microsoft%20Word%20-%20UN%20Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf, приступ 08.01.2022.

четири екстремитета. Представља једно од најтежих функционалних оштећења и најчешће је последица трауме. Параплегија подразумева потпуну или делимичну одузетост доњих екстремитета, а настаје као последица обољења и повреда периферног моторног неурона.

Церебрална парализа најчешћи је узрок физичког инвалидитета у детињству и карактеришу је поремећаји положаја и покрета који настају као последица оштећења мозга у периоду његовог развоја. Током дететовог раста долази до секундарних компликација, контрактура и деформитета, што даље нарушава његов функционални статус.

Ампутација представља губитак целог уда или неког његовог дела. Ампутације могу бити конгениталне (урођене) и стечене. У највећем броју случајева прави узрок конгениталног одсуства екстремитета (удова) је непознат. Генерално, постоје два типа конгениталних деформитета. Код првог, недостаје средишњи део екстремитета, док су дистални и проксимални делови нетакнути. На пример, шака је директно повезана са раменом при чему недостаје средишњи део руке. Овај тип се назива *phocomelia*.

Према подацима из 2008. године, скоро 1,7 милиона људи који живе у САД-у имају одређени облик ампутације. Око 6% њих су млађи од 18 година, а око 23% су старости између 18 и 44 године. Као водећи узрок ампутација наводе се различити тумори и васкуларне болести. Конгенитални узроци губитка екстремитета су присутни код 60% деце, при чему је губитак горњих екстремитета 1,6 пута већи у односу на доње. Ампутације се могу класификовати у односу на страну и ниво недостатка екстремитета и у односу на функцију тог екстремитета.

Патуљаст раст (дварфизам) представља „кишобран“ термин који описује неколико стотина стања ниског (патуљастог раста) заједно са хормоналним, нутриционистичким и психосоцијалним проблемима. Просечна висина одрасле особе патуљастог раста је 120 центиметара. У поређењу са генералном популацијом, ове особе су ниже од 98% свих осталих људи. Уопште, дварфизам настаје или због неформирања хрскавице у костима током раста или због неправилног функционисања хипофизе (предњег режња који лучи хормон раста). Око 150.000 људи у Америци има одређени облик дварфизма. Више од 80% особа патуљастог раста је рођено од здравих родитеља без фамилијарне историје о дварфизму.

Патуљаста раст се може поделити у две категорије: пропорционални и диспропорционални раст. Код пропорционалног раста постоји пропорционални раст свих делова тела али су они веома кратки. Овај облик се јавља услед неправилног функционисања

хипофизе која регулише раст. Карактеристике диспропорционалног раста су кратке руке и ноге, нормални труп, велика глава. Овај облик патуљастог раста може бити узрокован мутацијом гена што резултира немогућношћу потпуног развоја костију. Најчешћи је облик дварфизма и назива се ахондроплазија. Према истраживању из 2008. године, на 26.000 деце једно се роди са ахондроплазијом. Овај облик се карактерише лордозом, ограниченим обимом покрета, икс-ногама и гегањем. Такође, јавља се велика глава и пљоснато лице. Многе особе са ахондроплазијом су гојазне, при чему се та прекомерна тежина највише испољава на ногама. Просечна висина ових особа је 122 центиметра. Код неких особа са овим обликом дварфизма, услед оштећења кичмене мождине, потребно је коришћење штака при ходању. Неке особе патуљастог раста које немају ахондроплазију могу имати абнормалности вратних пршљенова што може довести до озбиљних повреда врата.

Мишићне дистрофије су наследне прогресивне болести, првенствено скелетних мишића које резултирају дегенерацијом мишићних ћелија и доводе до развоја мишићне слабости. Најтежи је Дишенов тип дистрофије од које оболевају само мушка деца, а жене су преносиоци гена. У већини случајева дечаци губе моћ ходања између 12. и 13. године живота.

Мултипла склероза је неуродегенеративно обољење хроничног карактера и аутоимуна болест која првенствено „напада” белу масу централног нервног система. По својој фреквенцији, хроничитету и тенденцији јављања код млађе популације, један је од водећих узрока моторичког инвалидитета.

Трауматска повреда мозга (ТПМ) односи се на повреду мозга која може проузроковати умањено или измењено стање свести што резултира оштећењем физичког, когнитивног, социјалног и емоционалног функционисања. Могућа физичка оштећења подразумевају недостатак координације, мишићни спастичитет, парализе, поремећај говора, чулна оштећења (проблеми са видом и слухом), итд. Когнитивна оштећења подразумевају смањење пажње и концентрације, проблеме у комуникацији (читање и писање), губитак памћења, итд. Такође се јављају и социјални и емоционални проблеми. Оштећења која се јављају зависе од величине и локације повреде мозга и могу бити у распону од умерених до озбиљних. Најчешћи узроци ТПМ-а су саобраћајне несреће, падови са високих објеката, злостављање деце, као и повреде током спортских активности (јахање, амерички фудбал, итд.). ТПМ је водећи узрок смрти код деце и одраслих

до 45 година у Америци. Према подацима Америчке асоцијације за повреду мозга из 2008. године, око пет милиона и триста хиљада особа живи са одређеним функционалним ограничењима проузрокованим трауматском повредом мозга. ТПМ се чешће јавља код дечака, а до четврте и између петнаесте и деветнаесте године живота.

Трауматска тетраплегија и квадриплегија јављају се услед повреде кичмене мождине и резултирају губитком покрета и осећаја. Код тетраплегије или квадриплегије постоји одузетост сва четири екстремитета, док је код параплегије присутна пре свега одузетост ногу. Лакши облици одузетости називају се парезе, а тежи облици плегије. Степен парализе који се јавља услед тетраплегије и параплегије зависи од висине повреде кичмене мождине и од величине оштећења нерава. Уколико је кичмена мождина у потпуности оштећена, особа неће имати никакву моторну контролу или осећај испод тачке оштећења. Овај губитак ће бити трајан јер кичмена мождина нема могућности регенерације. У многим случајевима ипак се ради о делимичном оштећењу кичмене мождине, што доводи до повратка одређене моторне контроле испод тачке повреде. Према подацима националног статистичког центра у САД-у, око 12.000 особа сваке године стекне инвалидитет услед оштећења кичмене мождине. Најчешће се то дешава услед аутомобилских несрећа, падова, насиља, спортских повреда и слично. Највећи број повреда кичмене мождине јавља се код младих људи (82% код мушкараца и 18% код жена).

Спастична квадриплегија настаје услед комплетног оштећења једног или више сегмената вратне кичмене мождине изнад нивоа вратне интумесценције. Спастична одузетост сва четири екстремитета настаје као последица обостраног оштећења кортикоспиналних путева, услед чега се јавља повишен тонус, пирамидна дистрибуција слабости, појачани мишићни рефлекси и знак Бабинског. Услед обостраног оштећења сензибилних путева, јавља се губитак сензибилитета. Амиотрофични синдром се испољава као млитава одузетост руку и спастична одузетост ногу и настаје као последица комплетног фокалног оштећења вратних сегмената у висини вратне интумесценције кичмене мождине. Млитава одузетост руку (угашени мишићни рефлекси, атрофија мишића) настају због оштећења алфа-моторних неурона предњих рогова кичмене мождине. Спастична параплегија настаје код комплетног оштећења једног или више сегмената торакалне кичмене мождине између вратне и лумбалне интумесценције. Код ове параплегије постоји ниво сензибилитета од нивоа оштећеног сегмента па наниже. Флакцидна параплегија подразумева млитаву одузетост ногу

која настаје услед комплетног оштећења лумбалне интумесценције. Јавља се губитак покретљивости ногу са атрофијом мишића, угашеним мишићним рефлексима и оштећеним сензибилитетом испод нивоа повреде.

Спина бифида је честа аномалија нервног система. Она обухвата хетерогену групу поремећаја фузије спиналних мезенхималних, коштаних и нервних структура у средњој линији, односно поремећаја у спајању спиналних региона неуралне цеви. Услед незатварања пршљенских лукова најчешће се срећу следеће аномалије: спина бифида окулта и спина бифида цистика.

Спина бифида окулта настаје због незатварања тела пршљенова у лумбалном региону (ниво L5 – S1). Она је асимптоматска и открива се случајно радиографским прегледом. Све нервне структуре су на свом месту, а изнад саме промене могу се налазити длаке, липом и хемангиом. Спина бифида цистика настаје због дефекта у спајању коштаних структура кичмених пршљенова у средњој линији, због чега долази до пролапса можданица (тзв. менингокела) или долази до протрузије кичмене мождине (тзв. мијеломенингокела) различитог степена. Мијеломенингокела је најтежи облик спине бифиде, али најалост и најчешћи. Ова два облика спине бифиде су локализовани лумбално, тораколумбално или лумбално сакрално, и често су удружени са хидроцефалусом и другим аномалијама.

Јувенилни реуматоидни артритис (ЈРА) се испољава у детињству и представља најчешћи облик артритиса код деце и једну од најчешћих хроничних болести код деце. По дефиницији, овај артритис представља појаву хроничне упале једног или више зглобова која траје дуже од 6 недеља и јавља се код деце млађе од 16 година. Ради се о хетерогеној групи хроничноих аутоимуних и аутоинфламаторних болести непознате етиологије. Према класичном гледању на етиопатогенезу, ЈРА подразумева генетску предиспозицију удружену са поремећајима регулације имунског одговора који, обично услед неке акутне инфекције или деловања фактора из спољашње средине, доводи до системске запаљенске реакције. Упала зглобова која се јавља резултира смањењем обима покрета. У неким случајевима развија се трајна контрактура зглобова и мишићна атрофија. Учесталост ЈРА је од петоро до осамнаесторо деце на сто хиљада деце у Европи и Америци.

Полиомијелитис представља акутно инфективно обољење узроковано полио вирусом, који доводи до асиметричних парализа, при чему су најчешће захваћени мишићи ногу. Уколико након две године не наступи потпуни опоравак, парализа се сматра коначном.

Порођајна лезија брахијалног плексуса је млигава одузетост горњих екстремитета настала због трауматског истезања брахијалног плексуса током порођаја и представља најчешћу порођајну повреду периферних нерава (Врсте, узроци и карактеристике физичког инвалидитета наведене према Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020: 22-43).

Физички инвалидитет је мултифакторски условљен. Због тога све терапијске активности и процедуре треба да буду усмерене ка што већој друштвеној интеграцији особа са овом врстом инвалидитета и умањењу узрока који су до њега довели.

Од укупног броја особа са инвалидитетом које су учествовале у попису становништва 2011. године у Републици Србији највише их је пријавило потешкоћу услед проблема у ходању и пењању уз степенице, њих 59,5% (4,7% укупне популације). Други проблем по појавности јесте онај у вези са видом, који је пријавило 41,9% укупног броја особа са инвалидитетом (3,3% укупне популације). Следи проблем у вези са слухом, који је присутан код 25,3% особа (2,0% укупне популације), а затим проблем у вези са памћењем и концентрацијом од 16,8% (1,3% укупне популације), са самосталношћу од 15,4% (1,2% укупне популације) и са комуникацијом и разумевањем од 10,2% испитаника са инвалидитетом, односно 0,8% укупне популације (Марковић, 2014: 27). Иако не постоји јединствена база података особа са различитим врстама инвалидитета у Републици Србији, изнети подаци могу представљати смерницу о броју особа са инвалидитетом у Србији.

Када је реч о узроцима интелектуалног инвалидитета, можемо рећи да је он мултифакторски условљен. Интелектуални инвалидитет се може појавити као крајњи исход различитих патолошких процеса који утичу на правилно функционисање централног нервног система. Постоји много узрока за настајање интелектуалног инвалидитета, али само једна четвртина свих случајева може бити повезана са специфичним анатомским променама на мозгу код којих су мождане ћелије уништене (као код Дауновог синдрома), или нису потпуно развијене. Други потенцијални узроци укључују: феталну хипоксију (недостатак кисеоника) или интоксикацију (тровање), прерано рођење, ендокрине и нутритивне поремећаје, постнаталне болести мозга и последице неких психијатријских обољења. Постоји више од 500 обољења код којих се може појавити интелектуални инвалидитет као специфична манифестација. Сва та обољења класификују се према томе када се појављују на: пренатална, перинатална и постнатална (Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020:53). Треба истаћи да

пренатални фактори делују пре рођења, перинатални за време порођаја, а постнатални после рођења детета.

У оквиру пренаталних обољења постоји више од 750 генетских промена које се могу повезати са интелектуалним инвалидитетом и могу се поделити на три типа поремећаја: промена на једном гену, хромозомске промене и вишефакторско наслеђе (наслеђе генетских или негенетских фактора) где сваки од фактора доприноси настајању интелектуалног инвалидитета.

Пренатални спољашњи фактори као што су: лоша исхрана, наркотици, токсини и мајчине болести, такође могу узроковати интелектуални инвалидитет (Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020:53).

Перинатални узроци интелектуалног инвалидитета укључују: инсуфицијенцију плаценте, превремени или тежак порођај, неонатални изненадни напад болести, повреду главе током рађања, метаболичке поремећаје и поремећаје исхране.

Постнатални узроци интелектуалног инвалидитета су: повреде главе, инфекције, дегенеративни поремећаји, токсично метаболички поремећаји, лоша исхрана и сиромаштво. Најчесталији познати узрок за настајање интелектуалног инвалидитета је спектар поремећаја услед конзумирања алкохола у трудноћи (више од једног од двеста педесет порођаја). Порекло и узроци настанка интелектуалног инвалидитета могу се проучавати и помоћу тзв. етиолошких фактора класификованих на следећи начин: биомедицински – повезани са биолошким процесима, као што су генетска обољења и исхрана и социјални – повезани са друштвеним и породичним интеракцијама, као што су стимулација и одговорност одраслих (Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020: 54).

Положај особа са интелектуалним инвалидитетом у нашем друштву је врло неповољан. Оне се и даље суочавају са веома израженом стигматизацијом. Потребне су координисане и системске активности свих друштвених чинилаца са циљем уклањања предрасуда према овим особама и стварања услова за њихово активно укључивање у друштвене токове. Једно друштво се може назвати истински инклузивним тек онда када створи услове за развој и афирмацију потенцијала свих својих чланова.

Чулима примамо информације из спољног света. Она су веома важна за креирање свести о свету који нас окружује. Осим тога, развој чула вида и слуха кључни су за развој апстрактног мишљења код деце и младих особа. Слушна инвалидност представља немогућност коришћења слуха као средства за социјалну комуникацију. Око две

трећине глувих соба имају конгениталну глувоћу присутну по рођењу, а једна трећина има стечену глувоћу током живота. Глуве и наглуве особе обично могу да независно учествују у свим облицима физичке активности, при чему је извесном броју особа потребно прилагодити неке активности. Губитак слуха је општи термин који се употребљава када се говори о глувим и наглувим особама. Оштећења слуха могу се појавити у једном од три раздобља: пренаталном (пре рођења), перинаталном (за време порођаја) или постнаталном раздобљу, тј. после рођења (Јоргић, Александровић, Мирић, 2020: 58).

Што је већи губитак слуха, то је теже развити апстрактно мишљење, поготово ако је он настао у раном детињству. Развојем модерних слушних апарата особама са оштећеним слухом је у великој мери олакшан свакодневни живот.

Светска здравствена организација сматра да појам оштећење вида подразумева различита оштећења/губитке на нивоу оштрине вида, видног поља, квалитета вида, као и оштећења функција припојака ока (структура у оку и око ока), а који олакшавају видну функцију. Оштећење вида је стање оштрине вида на бољем оку, са корекцијом или без ње, у распону од амауросе до 30% нормалне оштрине вида, и/или видно поље сужено на мање од 10°. Оштећење вида подразумева делимично или потпуно одсуство распознавања светлости, или значајно оштећење вида са оштрином вида на бољем оку од 0,05 до 0,3 уз корекцију, чак и изнад 0,3 уз прогнозе погоршања вида. Најмањи број слепих и слабовидних особа налази се у дечијем узрасту, а највећи у сенијуму. Оштећења вида настају као: последица очних болести, урођено стање и стечено стање (настало услед физичких повреда, падова, повреда мозга, инфекција, токсина, итд). Особе са оштећењем вида могу бити слепе и слабовиде особе. Код слепих особа се претпоставља оштећење вида које варира од потпуног одсуства перцепције светлости па до одређеног степена визуалне слабости. Описи и дефиниције обухватају функционалну слепоћу и професионалну слепоћу. Слепа је она особа која у бољем оку са корекцијом има оштрину вида 0,05 или мање, као и особа са видним пољем ограниченим на централном делу мање од 100, под условом да је губитак видне оштрине дефинитиван и да се не може поправити употребом корективних сочива, фармаколошким и хируршким третманом (Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020: 63). Дуално сензорно оштећење слуха и вида – глувослепоћа – је стање које за последицу има теже потешкоће и/или ограничења у природном развоју и функционисању људског бића. Глувослепоћа може бити урођена или стечена (Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020: 49).

Као што се може закључити, сензорни инвалидитети су углавном трајни и њиховепоследице могу се ублажити коришћењем савремених техничких помагала. Да би ова помагала била доступна свакој особи којој су заиста и потребна, неопходно је стално јачати здравствени систем и улагати у иновативне асистивне технологије. На овај начин се умногоме побољшава квалитет живота особа са сензорним инвалидитетом.

Анализу узрока инвалидитета завршавам приказом могућих узрока мешовитог (вишеструког) инвалидитета. Овај облик инвалидитета је најкомплекснији јер настаје као последица вишеструких оштећења моторичког/сензорног/интелектуалног функционисања одређене особе, уз често садејство других придружених медицинских стања и болести. Могућих примера је, нажалост, много, попут особа са вишеструким телесним оштећењима, особа са ендокриним и метаболичким болестима које могу довести својим појединачним и заједничким деловањем до одређеног степена инвалидитета (нпр. дијабетес, поремећај функције бубрега, итд).

На основу резултата пописа становништва у Републици Србији из 2011. године,² примећује се да је у већини општина/градова присутност особа са вишеструким проблемима у распону од 15,0% до 17,9%, што је у оквирима републичког просека (Марковић, 2014: 45). Један од могућих разлога оваквог процента особа са вишеструким инвалидитетом је и чињеница да различита медицинска стања и болести могу довести до његове појаве.

Какав ће бити квалитет живота ових особа умногоме зависи од медицинског третмана основног стања и болести, али и од стварања услова за укључење ових особа у свакодневни живот. И сам начин комуникације са особама са вишеструким инвалидитетом треба бити прилагођен различитим начинима задовољавања потреба у свакодневном животу. Тако, са глувослепим особама (особе са истовременим оштећењем чула слуха и вида, што је много исправнији начин именовања ове групе особа са инвалидитетом), могуће је само тактилно комуницирање (додиром) или уз примену савремених средстава асистивне технологије (Јоргић, Александровић, Мирић и др, 2020).

На крају, уместо закључка, желим да и лично истакнем једну велику животну истину. Не постоји инвалидитетуз који особа не може

² Коначни резултати пописа становништва, домаћинства и станова обављеног 2022. године у Републици Србији, од значаја за особе са инвалидитетом, у време израде ове монографије, нису објављени.

да оствари све своје потенцијале, уз одговарајуће услове, подршку и мотивацију. Овде се, наравно, изузимају тешка и по живот опасна стања и болести са неизвесним исходом. Жељу за личном, професионалном и друштвеном афирмацијом свака особа носи дубоко у себи. Да ли ће се ове жеље остварити умногоме зависи од саме особе, њених циљева, посвећености, образовања, знања и вештина.

3. ИСТОРИЈСКИ ПОГЛЕД НА ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Друштвени положај особа са инвалидитетом мењао се кроз историју. Из најранијих истраживања племенских заједница познато је да је због очувања племена обичај налагао солидарност према „немоћним“, али и физичко уништење, уколико је опстанак заједнице њоме угрожен. Нека пак истраживања у области антропологије показала су да је, у периоду који је претходио појави државе, положај особа са инвалидитетом био у директној вези са тумачењем инвалидитета као последице „обележавања од стране виших сила“. Као такве, особе са инвалидитетом су уживале одређене предности везане за магијске култове. Могућност комуникације са „оностраним“ допринела је да особе са инвалидитетом уживају изванредан углед у друштву без обзира на немогућност привређивања. (Петровић, 2012: 866). До промена у друштвеном положају особа са инвалидитетом дошло је у античко доба. Изглед особа са телесним инвалидитетом у великој мери одудара од античког идеала лепоте, па је то утицало да друштво у целини има негативан став према овој групи људи. У том духу и Платон наводи да „и лекарско занимање, о којем смо говорили, одредићеш у нашој држави као и судско: законодавством. А оба ће се, према томе, старати само о грађанима који су телесно и душевно здрави; оне који нису телесно здрави пустиће да умру, а оне који су душевно болесни и непоправљиви осудиће на смрт. Доиста, смрт је најбоље што се може постићи и за оне који су такви и за државу“ (Петровић, 2012: 866). Сасвим је јасно да античка друштва праведност и хуманост поимају на сасвим другачији начин него данас, бар када је реч о особама са инвалидитетом. Положај деце са инвалидитетом био је посебно тежак у Спарти. Ово се правдало војничким устројством овог грчког полиса и чињеницом да се друштво мора ослободити сваког ко не може обављати војничку службу. Планина Тајгет, која се налази у близини

Спарте, место је где су Спартанци остављали слабу и закржљалу децу. Сматрало се да таква деца, будући да немају потенцијале да израсту у ратнике корисне за државу, представљају баласт за државу те их се треба одмах ослободити. Ова пракса убијања недовољно физички способне деце се и касније задржала и прећутно правдала економским разлозима опстанка заједнице (Петровић, 2012).

Средњи век је раздобље које је у великој мери било обележено снажним утицајем цркве и њеног учења. Полазећи од хришћанске догме о помагању другима и милосрђу, могло би се очекивати да је дошло до побољшања положаја особа са инвалидитетом у односу на ранији период. Нажалост, до тога није дошло јер се на инвалидитет гледало као на својеврсно „божје проклетство“. У средњем веку у Србији су особе са инвалидитетом етикетиране као „убоге“, „слепе“, „глуве“ или „немоћне“, с тим што се временом појавио још један изразито негативан термин „прокажени“³. Нови век је донео и прве болнице и прихватилишта за особе са различитим врстама инвалидитета. Нарочито је био тежак положај особа са менталним поремећајима које су често биле примораване да бораве у нехигијенским просторијама, често изоловане од остатка света.

Ипак, на прелазу из XIX у XX век долази до побољшања положаја особа са инвалидитетом у друштву. Томе су допринеле и успешне особе са инвалидитетом. Забележена искуства ретких појединаца са инвалидитетом који су захваљујући подршци својих едукатора успели да превазиђу социјалне баријере упркос свом оштећењу здравља, дала су додатни подстицај и надахнуће за развој специјалног школства. Хелен Келер је упркос немогућности да чује и види, захваљујући помоћи своје гувернанте Ени Саливен, научила да чита, пише и говори, усавршила је своје образовање и дипломирала на Радклиф колеџу. Као списатељица, политичарка, инспекторка америчких завода за образовање особа оштећеног вида и слуха, једна од најславнијих особа са инвалидитетом била је њихова заступница и боркиња за њихова права. Оснивачица је Америчке уније за грађанске слободе и Међународне организације за превенцију слепила. Подстакла је и оснажила напоре у правцу креирања помагала за лица са сензорним оштећењима (Петровић, 2012). Такође, у овом периоду су осниване и прве организације цивилног друштва које су пружале помоћ особама

3 Ђорђевић, М. (2012) *Језик инвалидности кроз историју*. <http://www.izkruga.org/e-literatura/96-jezik-invalidnosti-kroz-istoriju>, приступ 12.03.2023.

са инвалидитетом у превазилажењу свакодневних животних проблема (Мирић, 2015).

Велика страдања особа са инвалидитетом забележена су током Другог светског рата. По својој монструозности издваја се акција Т4 у којој је страдало више десетина хиљада особа са различитим врстама инвалидитета (Мирић, 2015).

До великих промена у положају особа са инвалидитетом дошло је у XX веку. Ако изузмемо еугеничне тенденције усмерене на елиминацију особа са инвалидитетом током Другог светског рата, може се рећи да је XX век људских права особа са инвалидитетом. Измењен је и приступ проучавања инвалидности. До тада владајући медицински приступ у којем је инвалидност првенствено медицински проблем, замењен је социјалним по којем инвалидност настаје услед немогућности друштва да створи услове да се особе са инвалидитетом укључе у друштвене токове под истим условима и на исти начин као остатак популације. Иако је протеклих година учињено много на стварању инклузивног друштва, особе са инвалидитетом се и данас сусрећу са бројним проблемима. Индиректна и директна дискриминација, лоша образовна структура, висока стопа незапослености и, последично, сиромаштво само су неки од њих (Мирић, 2015). Друштвени положај особа са инвалидитетом огледао се и у различитим моделима приступа инвалидитету. Најчешће помињани су милосрдни, медицински и социјални модел.

Милосрдни модел заснован је на уверењима да је инвалидност стање које је проузроковано заслугом, тј. греховима предака или ближњих, а које је резултат „божје казне” или „искушења” за дело почињено у прошлости. Однос друштва према особама са инвалидитетом који је карактеристичан за овај модел заснован је на сажаљењу, милосрђу и потреби да се „искупи за грехе” и „заслужи милост” кроз бригу о „оваквим” особама. Овај модел се развијао са развојем хришћанства.

Медицински модел је став који посматра инвалидитет као медицински проблем који треба да се реши или као болест која треба да се „излечи”. Развојем медицине, развио се и став да особу и стање у коме се налази („оштећене”, „болесне”) треба „поправити” и излечити помоћу медицинских интервенција, терапија и рехабилитација. У том процесу кључну (а понекад и једину) улогу имају различити професионалци и стручне службе. Овај модел дефинише особе са инвалидитетом према њиховом стању и оштећењу, фокусиран је на

појединца и не узима у обзир физичке и социјалне баријере и ставове који доприносе односу заједнице према особама са инвалидитетом.

Социјални модел посматра инвалидитет као последицу утицаја физичких, комуникационих и друштвених препрека и ставова који онемогућавају учешће особа са инвалидитетом у животу заједнице равноправно са другима. Унапређење квалитета живота у оквиру овог модела усмерено је на уклањање баријера које ствара друштво или које постоје у окружењу и које ограничавају особу у учешћу у заједници и остваривању људских права. Социјални модел се заснива на изједначавању могућности, недискриминацији и уважавању различитости. Активности које се предузимају укључују промене у законским оквирима ка поштовању људских права, уклањању комуникацијских и физичких препрека, самозаступање и укључивање самих одраслих и младих људи са инвалидитетом и родитеља деце са сметњама у развоју, организација цивилног друштва које се баве људским правима, итд. Сасвим је јасно да је у данашње време једино прихватљив социјални приступ (модел) јер једино он уважава право на различитост и остала људска права особа са инвалидитетом (Александровић, Јоргић, Мирић, 2016: 54-58).

На друштвени положај особа са инвалидитетом утиче и начин извештавања о њима у свим приликама па и када се нађу, у ретким случајевима, у улози извршилаца кривичних дела. Ова појава има и своју историјску перспективу и значај, нарочито када је реч о извештавању о малолетним особама са инвалидитетом у сукобу са законом. Извештавање о малолетничкој делинквенцији представља посебан изазов за сваког новинара. Не само због обавезе заштите права малолетника, његове претпоставке невиности и осталих права током трајања кривичног поступка, већ и због основне новинарске обавезе – објективног, правовременог и истинитог извештавања. Управо објективност извештавања може бити прекршена извештавањем о малолетничкој делинквенцији. Савремено новинарство често остаје „разапето” између две крајности – оправдавања малолетничке делинквенције и сензационалистичке преурађене осуде малолетника. У овом другом случају често се стиче утисак да су новинари бржи у друштвеној осуди малолетника са делинквентним понашањем и од самих судова. Обе крајности су једнако штетне по друштво, а истина је, по правилу, негде на средини.

Овакво извештавање није никакав ексклузивитет модерног новинарства. Слични примери се могу наћи и у бројним текстовима објављеним у прошлости. Илустрације ради, без намере генерализације

по било ком основу, приказашу део текста објављеног у дневном листу „Политика” 1925. године.

„Злочин малог грбавка – како се мали грбави дечак осветио једноме који му се подсмевао“, (Политика, Београд, 18. новембар 1925. године, број 6311) – и поред тога што је нанео тешке телесне повреде своје другу због ругања, новинар ипак субјективно исказује симпатије према извршиоцу због његовог инвалидитета. У чланку је детаљно описано Николино тешко детињство: „Нико није хтео да се игра са њим. Ругала су му се сва деца и исмевала га. Мада је у гимназији био одличан ђак, мајка га је исписала у уверењу да од њега не може ништа да буде” (Костић, Димовски, Мирић, 2015: 59-60).

Из цитираног текста може се закључити да новинар жели да на неки начин оправда извршено кривично дело од стране малолетника, сматрајући да је оно резултат ругања и подсмевања вршњака. Са друге стране, означавање малолетника „грбавком” доприноси његовој виктимизацији тако да кроз новинарски текст учувамо и покушај замене улога између жртве и учиниоца кривичног дела. Овакво поступање не доприноси сузбијању малолетничке делинквенције, у чему медији имају значајну улогу. Овај и слични примери негативне новинарске праксе, представљају велику опомену и јасан показатељ важности правилног и објективног извештавања о криминалитету.⁴

4. ТЕРМИНОЛОШКЕ НЕДОУМИЦЕ У ВЕЗИ СА ОЗНАЧАВАЊЕМ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ⁵

Начин на који се означава одређена група људи никада није само лингвистичко питање. Ово из разлога јер он готово увек одсликава и свеукупни однос друштва према тој категорији људи. Тако је и када је реч о етикецији особа са инвалидитетом, односно о језику инвалидности. Уочљиви су напори у многим савременим друштвима да се пронађе најприкладнији израз за означавање особа са инвалидитетом (Петровић, 2006).

4 Извештавање о малолетним учиниоцима кривичних дела са инвалидитетом у Краљевини СХС- случај малог грбавка, <https://uklonimobarijere.rs/izvestavanje-omaloletnim-uciniocima-krivicnih-dela-sa-invaliditetom-u-kraljevini-shs-slucaj-malog-grbavka/>, приступ 03.03.2022.

5 Аутор у раду користи термин „особа са инвалидитетом“, посматрајући инвалидитет као друштвени феномен, а искључиво лично својство, сходно позитивноправним прописима.

Језик је делатан јер може да пренесе поруку о ставу друштва према одређеној категорији људи. Због тога су уочљиве тенденције у готово свим савременим друштвеним системима да се пронађе одговарајући термин којим би се означавале особе са различитим врстама инвалидитета, који ће бити довољно јасан с једне стране, а истовремено, неће довести до стигматизације и дискриминације оних на које се односи. Данас су у употреби различити термини за означавање особа са неким обликом инвалидитета - *инвалиди, особе са посебним потребама, хендикепирани, означавање људи по дијагнози (церебралци, глуви, слепи), итд.* Сваки од ових израза захтева посебну пажњу и објашњење па ће зато у наставку рада бити укратко анализиран сваки од њих јер управо њихова употреба представља централно питање када се говори о језику инвалидности. Иако није постигнут широки друштвени консензус о томе који је термин најприкладнији за означавање особа са инвалидитетом, данас су у употреби најчешће следећи термини:

Термин инвалид (лат. *invalidus* - неспособан за службу, неважећи) данас има и пејоративно значење, имајући у виду и његово етимолошко значење по којем су особе са различитим степеном оштећења означаване као неспособне односно неважеће (Мирић, 2015: 116-117).

Након овог термина, који се сматра некоректним, у употребу на истом језичком подручју улази реч хендикеп/хендикепирани (*handicap/handicapped*), која означава сметњу, отежавање, а изведени термин значи ометен, отежан, развојно ометен. Негативне асоцијације које употреба овог термина производи су још више потенциране његовим етимолошким значењем. Наиме, према Оксфордском речнику савременог енглеског језика реч хендикеп (*handicap*) може имати и негативно, узнемирујуће значење јер означава трајно стање које неког онемогућава да користи свој ум или део тела. Постоје и мишљења да је термин „особа са хендикепом“ прихватљивији и прецизнији од свих осталих термина, имајући у виду да је појам „хендикеп“ знатно шири од обима појма „инвалидитет“ и да обухвата сва лица којима је отежано и онемогућено да се на равноправним основама укључе у друштвене токове, без обзира на то да ли је њихово стање резултат неког медицинског стања или болести.

Термин особа с инвалидитетом (*person with disability*) потиче из става да се инвалидитет не односи на целу особу, што је садржано у речи инвалид/инвалиткиња (енгл. *disabled*), већ упућује на једну од њених карактеристика, тј. на део идентитета. Овај термин потекао је из САД-а и доследно се користи у Закону о Американцима с инвалидитетом,

Стандардним правилима УН за изједначавање могућности које се пружају особама с инвалидитетом, Међународној конвенцији о правима особа с инвалидитетом, а усвојиле су га многе државе. По поменутој Конвенцији, термин особе са инвалидитетом обухвата особе које имају дугорочна физичка, ментална, интелектуална или сензорна оштећења која у садејству са различитим баријерама могу отежати пуно и ефективно учешће ових особа у друштву на основу једнакости са другима (Ружичић-Новковић, 2014: 10).

Од свих наведених израза најнегативније значење има термин „особа са посебним потребама“. Ово из разлога јер посебне потребе уистину не постоје. То што нека особа на другачији начин у односу на друге задовољава своје свакодневне потребе ни на који начин не указује на њену „посебност“. Због тога, према мишљењу аутора, употребу овог термина треба избегавати.

У лингвистичким круговима постоје мишљења да је најбоље описно означавати особе са инвалидитетом. Такође, постоји предлог да се уместо термина „особа са инвалидитетом“ који је често неодређен, користи термин „онеспособљена особа“ (Ружичић-Новковић, 2014: 82). Иако је термин „особа са инвалидитетом“ у званичној употреби у готово свим правним документима националног и међународног карактера, овај предлог не би требало унапред одбацивати јер може представљати значајан допринос разрешавању бројних термилошких дилема које прате употребу језика инвалидности јер наглашава друштвену условљеност инвалидитета. У решавању термилошких питања у вези са означавањем особа са инвалидитетом требало би постићи ширу друштвену сагласност како би се све дилеме отклониле на једнообразан и општеприхваћен начин (Мирић, 2015а: 117-118).⁶

5. ОБЛИЦИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ПРЕМА ОСОБАМА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Дискриминација особа са инвалидитетом је веома комплексна друштвена појава. Она се може појавити у много различитих форми. Особе са инвалидитетом се најчешће суочавају са дискриминацијом у области образовања, запошљавања, културног живота и приступа

⁶ Прилог расправи о језику инвалидности, <https://uklonimobarijere.rs/uklonimo-barijere-prilog-raspravi-o-jeziku-invalidnosti/>, приступ 09.04.2022.

јавним местима и службама (Радивојевић, Раичевић, 2007: 99). Због тога је веома важно препознати дискриминацију и адекватно реаговати на њу. У наставку ће, у најкраћим цртама, бити приказани поједини облици дискриминације према особама са инвалидитетом, сходно одредбама Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник РС“, бр.33/2006, 13/2016, у даљем тексту: ЗД).

Најпре, треба разумети шта је дискриминација у нормативном смислу. Изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ означавају свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица или њима блиска лица на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом (члан 3 ЗД).

Законодавац препознаје непосредну и посредну дискриминацију, као и повреду начела једнаких права и обавеза. Непосредна дискриминација постоји ако се лица или група (у даљем тексту: дискриминисани), у истој или сличној ситуацији, било којим актом или радњом, стављају или су стављени у неповољнији положај или би могли бити стављени у неповољнији положај због његове, односно њихове инвалидности.

Посредна дискриминација постоји ако се дискриминисани, због његове инвалидности, ставља у неповољнији положај доношењем акта или предузимањем радње која је привидно заснована на начелу једнакости и недискриминације, осим ако је тај акт или радња оправдана законитим циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна.

Дискриминација постоји и ако се према дискриминисаном поступа горе него што се поступа или би се поступало према другоме, искључиво или углавном због тога што је дискриминисани тражио, односно намерава да тражи правну заштиту од дискриминације, или због тога што је понудио или намерава да понуди доказе о дискриминаторском поступању, или ако се према дискриминисаном очигледно понижавајуће поступа искључиво или углавном због његове инвалидности. Дискриминацијом се сматра и позивање и навођење на дискриминацију и помагање у дискриминаторском поступању (члан 6 и 7 ЗД).

Повреда начела једнаких права и обавеза постоји:

- ако се дискриминисаном искључиво или углавном због његове инвалидности неоправдано ускраћују права и слободе,

односно намећу обавезе, које се у истој или сличној ситуацији не ускраћују или не намећу другом лицу или групи;

- ако су циљ или последица предузетих мера неоправдани;
- ако не постоји сразмера између предузетих мера и циља који се овим мерама остварује.

Не сматрају се повредом начела једнаких права и обавеза нити дискриминацијом:

- одредбе закона, прописа, као ни одлуке или посебне мере донете у циљу побољшања положаја особа са инвалидитетом, чланова њихових породица и удружења особа са инвалидитетом, којима се пружа посебна подршка, неопходна за уживање и остваривање њихових права, под истим условима под којима их уживају и остварују други;
- доношење, односно задржавање постојећих аката и мера чији је циљ отклањање или поправљање неповољног положаја особа са инвалидитетом којима се пружа посебна подршка (члан 7 и 8 ЗД).

Као посебно тешки облици дискриминације означени су изазивање и подстицање неравноправности или нетрпељивости према особама са инвалидитетом, пропагирање или смишљено вршење дискриминације од стране органа јавне власти у поступку пред тим органом, путем јавних гласила, у политичком животу, приликом пружања јавних услуга, у области радних односа, образовања, културе, спорта и сл. (члан 9 ЗД).

Посебно тешки случајеви дискриминације се односе на конкретне животне ситуације у којима се могу наћи особе са инвалидитетом. Овде спадају:

5.1. Дискриминација особа са инвалидитетом од стране органа јавне власти

Дискриминација особа са инвалидитетом од стране органа јавне власти укључује следећа понашања:

- ускраћивање права особи са инвалидитетом, ако се ово право у истим околностима признаје особама без инвалидитета;
- постављање посебних услова за остваривање права особи са инвалидитетом, осим ако такве услове не оправдавају разлози опште, личне и имовинске безбедности, које орган јавне власти мора посебно назначити;

- ускраћивање права у оквиру дискреционог овлашћења, ако је до ускраћивања дошло због инвалидности подносиоца захтева;
- вођење поступка остваривања права особа са инвалидитетом на начин који фактички онемогућује или знатно отежава остварење права.

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање особа са инвалидитетом од стране носилаца јавних функција и лица запослених у органима јавне власти у току поступка остваривања права особа са инвалидитетом, због њене инвалидности (члан 11 ЗД).

5.2. Дискриминација у вези са удружењима

Дискриминација особа са инвалидитетом у вези са удружењима укључује следећа понашања:

- одбијање захтева за учлањење у удружење особи са инвалидитетом због њене инвалидности;
- постављање посебних услова за учлањење особа са инвалидитетом у удружење;
- ускраћивање права особи са инвалидитетом да бира и буде бирана у органе управљања удружења;
- постављање посебних услова за избор особа са инвалидитетом у органе управљања удружења.

Дискриминација на основу инвалидности у погледу доступности услуга нарочито обухвата:

- одбијање пружања услуга особи са инвалидитетом, осим ако би пружање услуге угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица;
- пружање услуге особи са инвалидитетом под другачијим и неповољнијим условима од оних под којима се услуга пружа другим корисницима, осим ако би пружање услуге под редовним условима угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица;
- одбијање да се изврши техничка адаптација објекта неопходна да би се услуга пружила кориснику са инвалидитетом (члан 13 ЗД). Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање особа са инвалидитетом – корисника услуге због њене инвалидности,

када те радње врши лице које непосредно пружа услугу или њему надређено лице (члан 15 ЗД).

5.3. Дискриминација у вези са здравственим услугама

Посебно тежак случај дискриминације због инвалидности јесте свака дискриминација особа са инвалидитетом приликом пружања здравствених услуга. Дискриминацијом особа са инвалидитетом приликом пружања здравствених услуга сматра се:

- одбијање да се пружи здравствена услуга особи са инвалидитетом због њене инвалидности;
- постављање посебних услова за пружање здравствених услуга особама са инвалидитетом, ако ти услови нису оправдани медицинским разлозима;
- одбијање постављања дијагнозе и ускраћивање одговарајућих информација о тренутном здравственом стању, предузетим или намераваним мерама лечења и рехабилитације особи са инвалидитетом због њене инвалидности;
- свако узнемиравање, вређање или омаловажавање особе са инвалидитетом у току боравка у здравственој установи због њене инвалидности (члан 17 ЗД).

5.4. Дискриминација у вези са васпитањем и образовањем

Дискриминација особа са инвалидитетом у вези са образовањем укључује следећа понашања:

- ускраћивање пријема детета предшколског узраста, ученика, односно студента са инвалидитетом у васпитну, односно образовну установу која одговара његовом претходно стеченом знању, односно образовним могућностима;
- искључење из васпитне, односно образовне установе коју већ похађа дете предшколског узраста, ученик, односно студент са инвалидитетом из разлога везаних за његову инвалидност;
- постављање неинвалидности као посебног услова за пријем у васпитну односно образовну установу, укључујући подношење уверења о здравственом стању и претходну проверу психофизичких способности, осим ако је тај услов утврђен у складу са прописима којима се уређује област образовања (члан 17 ЗД).

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање инвалидног детета предшколског узраста, ученика, односно студента због његове инвалидности, када те радње врши васпитач, наставник или друго лице запослено у васпитној, односно образовној установи (члан 20 ЗД).

5.5. Дискриминација у вези са запошљавањем и радним односом

Забрањено је вршити дискриминацију због инвалидности у запошљавању и остваривању права из радног односа према:

- особи са инвалидитетом која тражи запослење;
- пратиоцу особе са инвалидитетом који тражи запослење;
- запосленој особи са инвалидитетом;
- запосленом пратиоцу особе са инвалидитетом.

Под особом која тражи запослење, у смислу овог закона, сматра се особа уредно пријављена служби надлежној за запошљавање у складу са законом којим се уређује запошљавање. Под пратиоцем особе са инвалидитетом, у смислу овог закона, сматра се свако лице, без обзира на сродство, које живи у заједничком домаћинству са особом са инвалидитетом и трајно јој помаже у задовољавању свакодневних животних потреба без новчане или друге материјалне накнаде (члан 21 ЗД).

Дискриминацијом због инвалидности у запошљавању сматра се:

- непримање у радни однос особе са инвалидитетом или пратиоца особе са инвалидитетом због инвалидности, односно због својства пратиоца особе са инвалидитетом;
- постављање посебних здравствених услова за пријем у радни однос особе са инвалидитетом, осим ако су посебни здравствени услови за обављање одређених послова утврђени у складу са законом;
- претходна провера психофизичких способности које нису у непосредној вези са пословима за које се заснива радни однос;
- одбијање да се изврши техничка адаптација радног места која омогућује ефикасан рад особе са инвалидитетом, ако трошкови адаптације не падају на терет послодавца или нису несразмерни у односу на добит коју послодавац остварује запошљавањем особе са инвалидитетом (члан 23 ЗД).

Дискриминацијом због инвалидности у остваривању права из радног односа сматра се:

- одређивање мање зараде због инвалидности запосленог, независно од радног учинка;
- постављање посебних услова рада запосленом са инвалидитетом, ако ти услови непосредно не проистичу из захтева радног места;
- постављање посебних услова запосленом са инвалидитетом за коришћење других права из радног односа која припадају сваком запосленом (члан 24 ЗД).

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности јесте узнемиравање, вређање и омаловажавање запосленог са инвалидитетом од стране послодавца, односно непосредно надређеног лица у радном процесу, због његове инвалидности (члан 26 ЗД).

5.6. Дискриминација у вези са превозом

Забрањено је вршити дискриминацију због инвалидности у превозу у свим гранама саобраћаја. У дискриминаторна понашања у саобраћају спадају:

- одбијање да се превезе путник са инвалидитетом;
- одбијање посаде превозног средства да пружи физичку помоћ путнику са инвалидитетом ако без такве помоћи путник са инвалидитетом не може да користи превозничку услугу и ако се пружањем помоћи не угрожава безбедност саобраћаја;
- утврђивање неповољнијих услова превоза за путнике са инвалидитетом, нарочито услова плаћања, осим у мери у којој су ти услови оправдани техничким захтевима или неопходним повећаним трошковима превоза путника са инвалидитетом (члан 27 ЗД).

Посебно тежак облик дискриминације због инвалидности представља узнемиравање, вређање и омаловажавање путника са инвалидитетом у току путовања од стране посаде превозног средства, због његове инвалидности (члан 29ЗД).

5.7. Дискриминација у вези са брачним и породичним односима

Забрањена је свака дискриминација у остваривању права из брачних и породичних односа због инвалидности.

Ова дискриминација подразумева седећа понашања:

- ускраћивање права на брак особама са инвалидитетом;
- постављање посебних услова за склапање брака особа са инвалидитетом;
- постављање посебних услова особама са инвалидитетом за вршење родитељског права (члан 30 ЗД).

Законом је утврђен и солидан процесноправни оквир за остваривање заштите од дискриминације. Овај сумарни и нормативни приказ облика дискриминације према особама са инвалидитетом има информативни карактер и намењен је препознавању дискриминације у свакодневном животу. Једино ће на тај начин антидискриминационо законодавство Републике Србије добити свој пуни смисао.⁷

6. УСТАВНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Устав је највиши општи правни акт. Устав Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, 98/2006, 115/2021), као највиши правни акт у Републици Србији, забрањује сваку дискриминацију, па и дискриминацију особа са инвалидитетом (члан 21 Устава). Пред Уставом и законом су сви једнаки. Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Устав забрањује непосредну или посредну дискриминацију, дискриминацију по било ком основу, нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости, психичког или физичког инвалидитета. Република Србија, поред других односа и области, уређује и обезбеђује систем у области здравства, социјалне заштите, борачке и инвалидске заштите. Слободе и права остварују се, а дужности се испуњавају на основу Устава, осим кад је Уставом предвиђено да се услови за остваривање појединих слобода и права утврђују законом.

⁷ Облици дискриминације према особа са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/oblici-diskriminacije-prema-osobama-sa-invaliditetom/>, приступ 09.04.2022.

Законом се може прописати начин остваривања појединих слобода и права кад је то неопходно за њихово остваривање. Злоупотреба слобода и права човека и грађанина противуставна је и кажњива, онако како је то законом предвиђено. Обезбеђује се судска заштита слобода и права зајемчених и признатих Уставом.

- Свако има право на заштиту здравља.
- Деца, труднице и стара лица имају право на здравствену заштиту из јавних прихода, кад то право не остварују по неком другом основу, а друга лица под условима утврђеним законом.
- Свако има право на рад.

Гарантује се слобода рада, слободан избор занимања и запослења и учешће у управљању. Свакоме је, под једнаким условима, доступно радно место и функција.

Грађанима који су делимично способни за рад зајемчује се оспособљавање за одговарајући посао и обезбеђују се услови за њихово запошљавање, у складу са законом.

Држава обезбеђује социјалну сигурност грађанима који су неспособни за рад, а немају средства за издржавање (*Водич кроз права особа са инвалидитетом у Републици Србији*, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, 2021).

Као што се из наведених одредби Устава Републике Србије и из цитираних делова *Водича кроз права особа са инвалидитетом у Републици Србији*, у издању Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања може закључити, постоји солидан нормативни основ за заштиту особа са инвалидитетом од дискриминације. Доследна примена постојећих решења гарантује стварање истински праведног и инклузивног друштва.

Као што је већ речено, Устав је највиши правни акт сваке модерне државе. У наставку ће бити више речи о кривичноправној заштити особа са инвалидитетом од дискриминације, која за основу има управо релевантне уставноправне норме.⁸

⁸ Устав Републике Србије и заштита од дискриминације, <https://uklonimobarijere.rs/ustav-republike-srbije-i-zastita-od-diskriminacije/>, приступ 09.04.2022.

7. УПОРЕДНИ ПРИКАЗ КРИВИЧНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ У ДРЖАВАМА БИВШЕ СФРЈ

Особе са инвалидитетом од дискриминације штите норме кривичног законодавства. Када је реч о кривичноправној заштити особа са инвалидитетом, треба напоменути да је ова заштита непотпуна и фрагментарна. Најпре, треба поменути кривично дело повреде равноправности из члана 128 Кривичног законика Републике Србије (Кривични законик РС, 2005)⁹. Квалификовани облик наведеног кривичног дела постоји ако је оно извршено од стране службеног лица за које је предвиђена строжа казна. Извршилац овог кривичног дела може бити свако лице које одлучује о остваривању нечијих права и интереса (Јовашевић, 2006: 480). Интересантна је и инкриминација кривичног дела расна и друга дискриминација из члана 387 КЗ. Основни облик овог кривичног дела врши онај ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, крши основна људска права и слободе гарантована општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованом међународним уговорима од стране Србије, и учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година. Осим овог, постоје и други облици истог кривичног дела. Истом казном (казном затвора у трајању од шест месеци до пет година) казниће се онај ко врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи. Ко шири идеје о супериорности једне расе над другом или пропагира расну мржњу или подстиче на расну дискриминацију, казниће се затвором од три месеца до три године. Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстичу мржњу, дискриминацију или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године. Ко јавно прети да ће, против лица или групе лица због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је запређена казна затвора већа од четири године, казниће се затвором од три месеца до три године. Као позитивна се може оценити инкриминација кривичног

⁹ Кривични законик Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“ бр.85/2005...35/2019, у даљем тексту: КЗ).

дела повреда равноправности из члана 128 КЗ. Наиме, изменама кривичног законодавства из 2016. године, као један од основа повреде равноправности наведен је и инвалидитет, што је у складу са чланом 21. Устава Републике Србије о забрани дискриминације.¹⁰

Слична решења постоје у кривичним законодавствима појединих држава некадашње СФРЈ. Као пример оваквог регулисања материје, могу се навести одредбе хрватског кривичног законодавства. Наиме, Казненим законом Републике Хрватске (у даљем тексту КЗ РХ) прописано је да „ко, на темељу разлике у раси, етничкој припадности, боји коже, полу, језику, вери, политичком или другом уверењу, националном или социјалном пореклу, имовини, рођењу, образовању, друштвеном положају, брачном или породичном статусу, доби, здравственом стању, инвалидитету, генетском наслеђу, родном идентитету, изражавању, полном опредељењу или другим особинама, ускрати, ограничи или условљава другоме право на стицање добара или примање услуга, право на обављање делатности, право на запошљавање и напредовање, или, ко на темељу те разлике или припадности даје другоме повластице или погодности, казниће се казном затвора до три године“. (Кривично дело повреде равноправности из члана 125 КЗ РХ).¹¹ Са аспекта заштите особа са инвалидитетом посебно је значајна и одредба члана 325 КЗ РХ која одређује биће кривичног дела јавно потицање на насиље и мржњу. Ово кривично дело врши онај ко путем штампе, радија, телевизије, рачунарског система или мреже, на јавном скупу или на други начин, јавно подстиче или јавности учини доступним летке, слике или други материјал којим се позива на насиље или мржњу усмерену према групи људи или припадницима групе због њихове расне, верске, националне или етничке припадности, порекла, боје коже, пола, полног опредељења, родног идентитета, инвалидитета или каквих других особина, казниће се казном затвора до три године. Такође, код кривичних дела са елементима насиља, ако су она извршена на штету особа са инвалидитетом, кривично гоњење се предузима по службеној дужности.

Слично решење постоји и у Кривичном законнику Црне Горе. Наиме, чланом 443 КЗЦГ прописано је да ко шири идеје о супериорности једне расе над другом или пропагира мржњу или нетрпељивост по

¹⁰ Видети члан 21 Устава Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“ бр. 98/2006, 115/2021) и Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник Републике Србије“, 96/2016).

¹¹ Казнени закон Републике Хрватске („Народне новине“, 125/2011,... 114/2022, у даљем тексту: КЗРХ).

основу расе, пола, инвалидитета, сексуалне оријентације, родног идентитета или другог личног својства или подстиче на расну или другу дискриминацију, казниће се затвором од шест месеци до пет година.¹² Са аспекта заштите особа са инвалидитетом, ово решење се може оценити као позитивно.

Казенски законик Републике Словеније не предвиђа инвалидитет као посебни основ повреде равноправности код кривичног дела повреде равноправности (*kršitev enakopravnosti*).¹³

Кривични законик Републике Северне Македоније (Кривичен законик на Република Северна Македонија) предвиђа инвалидитет као основ дискриминације код кривичног дела повреда равноправности грађана из члана 137 КЗ РСМ.¹⁴ Реч је о особама са менталним и телесним инвалидитетом („со ментална или телесна попреченост“). Негативна страна овог законског решења је у томе што се не односи на особе са сензорним и вишеструким инвалидитетом.

Када је реч о кривичном законодавству Босне и Херцеговине, уочљиво је да на територији сваког од ентитета важи посебан кривични закон(ик): КЗ Републике Српске, КЗ Федерације Босне и Херцеговине, КЗ Дистрикта Брчко и КЗ Босне и Херцеговине.

Одредба члана 145 КЗ Босне и Херцеговине садржи инкриминацију кривичног дела повреда равноправности човјека и грађанина.¹⁵ У овој инкриминацији инвалидитет се не помиње као посебан основ повреде равноправности човека и грађанина, чак ни кроз општу формулацију „друго лично својство“, чиме би се особама са инвалидитетом пружила макар посредна кривичноправна заштита од дискриминације.

Кривичним законом Републике Српске у члану 139, приликом одређивања бића кривичног дела повреде равноправности грађана, не предвиђа се инвалидитет као основ повреде равноправности¹⁶

12 Кривични законик Републике Црне Горе („Службени лист РЦГ“ и „Службени лист ЦГ“, 70/2003...3/2020, у даљем тексту: КЗЦГ).

13 Казенски законик Републике Словеније („Урадни лист Републике Словеније“, 55/2008...16/2023).

14 Кривичен законик на Република Северна Македонија („Службен весник на Република Македонија“, 80/1999...132/2014..., „Службен весник на Република Северна Македонија“, 36/2023, у даљем тексту: КЗРСМ).

15 Кривични закон Босне и Херцеговине („Службени гласник Босне и Херцеговине“, 3/2003...31/2023).

16 Кривични законик Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, 64/2017,... 89/2021).

Слично раније наведеним законским текстовима, ни Кривични закон Брчко Дистрикта у члану 174 КЗ БД не предвиђа инвалидитет као основ дискриминације, односно повреде равноправности грађана.¹⁷

Коначно, Кривични законик Федерације Босне и Херцеговине у члану 177 КЗ ФБиХ не предвиђа инвалидитет као посебан основ дискриминације и самим тим не пружа особама са инвалидитетом одговарајућу кривичноправну заштиту.¹⁸

Већ на основу овог кратког прегледа кривичноправног законодавства држава насталих распадом бивше СФРЈ, може се закључити да није на одговарајући начин препознат значај кривичноправне заштите особа са инвалидитетом у свим наведеним државама. Иако неке од наведених држава поседују законе о забрани дискриминације особа са инвалидитетом који садрже и казнене одредбе, сматрам да само прекршајноправна заштита није довољна да санкционише сва она противправна поступања која доводе особе са инвалидитетом у суштински неравноправни положај у односу на остале грађане.¹⁹ Измене кривичног законодавства у Републици Србији пружају основа за веровање да ће се учиниоци кривичног дела повреде равноправности у будућности адекватно санкционисати.²⁰

Када је реч о кривичноправној заштити особа са инвалидитетом, већ из кратког прегледа кривичног законодавства бивше СФРЈ, може се закључити да, у већини држава, инвалидитет није препознат као посебан основ дискриминације па ни као елемент бића кривичног дела повреде равноправности. Овакво стање у законодавству ствара правну празнину која се може попунити једино подвођењем инвалидитета под генерички појам „друго лично својство“, што ствара читав низ проблема приликом његовог доказивања у кривичном поступку. Из тих разлога би корисно било увести инвалидитет као основ дискриминације,

17 Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине („Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине“, 19/2020, у даљем тексту: КЗ БД).

18 Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине („Службене новине ФБиХ“, 36/2003...31/2023, у даљем тексту: КЗ ФБиХ).

19 Видети Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник Републике Србије“, 33/2006, 13/2016). Овај закон је специјални закон у односу на раније поменути Закон о забрани дискриминације, који је касније усвојен, што представља својеврсни куриозитет у антидискриминационом законодавству Републике Србије.

20 О ранијем стању кривичног законодавства у Србији видети више у: (Mirić, 2017: 127-128). Преглед кривичноправног законодавства држава бивше СФРЈ наведен према (Mirić, 2017: 127-128).

односно повреде равноправности у бића одговарајућих кривичних дела, чиме би се умногоме олакшала кривичноправна заштита особа са инвалидитетом од дискриминације. Овакво поступање законодавства би свакако било у складу са међународним актима у области заштите од дискриминације, али и релевантним уставним одредбама о забрани дискриминације. Најзначајнији међународни документ (који је ратификовала и Република Србија 2009. године) јесте Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом.²¹ Конвенција о заштити права особа са инвалидитетом је први обавезујући правни акт који изричито забрањује дискриминацију особа са инвалидитетом. Основни циљеви Конвенције су: унапредити, заштити и осигурати пуно и једнако уживање свих људских права и основних слобода свим особама са инвалидитетом и унапредити поштовање њиховог урођеног достојанства. Примена принципа и одредби Конвенције ће подстаћи државе потписнице Конвенције да активно раде на уклањању како архитектонских тако и социјалних баријера које онемогућавају особе са инвалидитетом да постану активни чиниоци друштва у коме живе и раде (Татић, 2006: 10). Република Србија је у своје кривично законодавство увела и дискриминацију по основу инвалидности, што је у складу са усвојеним међународним правним актима.

Још један проблем који се уочава приликом заштите од дискриминације особа са инвалидитетом је и веома мали број кривичних поступака због кривичних дела повреда равноправности који су покренути и правноснажно окончани, а у којима се као оштећени појављују особе са инвалидитетом. Имајући у виду укупан социјални положај особа са инвалидитетом у Србији данас, чини се да је основана претпоставка да је у случају дискриминације особа са инвалидитетом „тамна бројка“ криминалитета изузетно висока. Да би се ово тврђење и емпиријски проверило, неопходна су даља истраживања на одговарајућем узорку испитаника до којих ће, надам се, доћи у будућности (Mirić, 2019: 1106).

Квалитет живота особа са инвалидитетом зависи од успешности борбе против њихове дискриминације, стварања приступачног окружења, услова за њихово образовање и запошљавање и уопште социјалну инклузију. Борба за побољшање квалитета живота особа са инвалидитетом подразумева заједничко деловање многих државних органа, али она, изнад свега, подразумева високоразвијену свест самих

²¹ Видети Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 42/2009).

особа са инвалидитетом о својим вредностима и потенцијалима који могу допринети напретку заједнице у којој живе. То је борба за сваког човека појединачно и друштво у целини, за благостање и заштиту људских права и, сама по себи, она никада не престаје и никада се неће завршити (Мирић, 2014: 55).

Делатношћу законодавца и бројних удружења и организација особа са инвалидитетом, правни положај особа са инвалидитетом у Србији је умногоме побољшан у односу на ранији период. Чини се да су сада особе са инвалидитетом постале „видљивије“ и да се бројне државне институције питањем инвалидности сада баве на свеобухватан начин. Међутим, да би се права особа са инвалидитетом на одговарајући начин заштитила, неопходно је стално и предано радити на измени одговарајућих законских решења и инсистирати на њиховој доследној примени. У овом процесу реформа кривичног законодавства је од изузетног значаја, при чему не треба заборавити да је правни систем у основи систем прописа и да законска решења не треба посматрати изоловано једна од других (Mirić, 2017: 220).

У процесу тражења адекватног одговора на овај друштвени феномен, од пресудног је значаја информисаност грађана, са циљем препознавања дискриминације. Добро информисани грађани су најбоља одбрана од свих друштвено опасних и штетних појава. Информисаност особа са инвалидитетом је веома важан фактор превенције дискриминације у свим областима. Резултати спроведеног истраживања показују да чак 70,59% испитаника нема довољно информација о кривичноправној заштити од дискриминације. Осим тога, велики проценат недовољно информисаних испитаника намеће потребу креирања активних политика подизања свести самих особа са инвалидитетом о механизмима њихове правне заштите од дискриминације. Ови налази показују да је неопходно осмишљавање додатних мера и акција како би се особе са инвалидитетом у будућности додатно информисале о могућностима кривичноправне заштите од дискриминације (Mirić, 2019: 1106).

8. ИНВАЛИДИТЕТ КАО ОТЕЖАВАЈУЋА ОКОЛНОСТ ПРИЛИКОМ ОДМЕРАВАЊА КАЗНЕ – *DE LEGE FERENDA*

Посебан изазов за законодавца је заштита особа са инвалидитетом од злочина мржње. Злочин мржње представља посебан кривичноправни и криминолошки феномен. Ова негативна друштвена појава, иако постоји кроз целу историју човечанства, тек недавно је добила своје правно обличје у кривичном законодавству Републике Србије, о чему ће нешто касније бити више речи. Постоји много одређења појма злочина мржње. Федерални истражни биро САД-а (ФБИ) одређује злочин мржње као кривично дело против лица, имовине, или друштва мотивисано у целини или делимично предрасудама учиниоца у односу на расу, веру, инвалидитет, сексуалну оријентацију, етничку припадност, пол или родну припадност. (Димовски, 2020: 9). Пошто се овај злочин врши превасходно на основу предрасуда, било би језички исправније назвати га злочином из предрасуде. У српској криминолошкој литератури постоје аутори који заступају овај став (Димовски, 2020: 11).

У кривичном законодавству Републике Србије злочин из мржње није појмовно одређен, што умногоме отежава судовима рад у случајевима када је извршен неки злочин из мржње. Остављено је судској пракси да реши овај проблем. Приликом одмеравања казне учиниоцу за извршено кривично дело, суд мора да узме у обзир како отежавајуће тако и олакшавајуће околности које постоје на страни учиниоца кривичног дела. Када је реч о одређивању казне за кривично дело учињено из мржње, посебно је значајна одредба из члана 54а КЗ. Наиме, овом одредбом је прописано да ако је кривично дело учињено из мржње због припадности раси и вероисповести, националне или етничке припадности, пола, сексуалне оријентације или родног идентитета другог лица, ту околност суд ће ценити као отежавајућу околност, осим ако она није прописана као обележје кривичног дела. Већ простом језичком анализом цитиране одредбе, може се закључити да инвалидитет није предвиђен као посебна околност за кривична дела учињена из мржње. Овакво решење је, према мишљењу аутора, у супротности са чланом 21 Устава Републике Србије, чија одредба забрањује дискриминацију по основу инвалидитета. Осим што је у колизији са уставним одредбама, ово законско решење додатно доприноси виктимизацији особа са инвалидитетом. Према информацијама којима аутор тренутно располаже, у Србији није

спроведено ниједно емпиријско истраживање о распрострањености злочина учињеног из мржње према особама са инвалидитетом. Може се само претпоставити да „тамна бројка“ (број извршених, а непријављених кривичних дела) код овог облика криминалитета није мала. Отклањање наведене колизије између Устава и Кривичног законика Републике Србије свакако би допринело потпунијој заштити особа са инвалидитетом на нормативном, али и на фактичком плану.²²

Када се говори о злочину из мржње, важно је истаћи и резултате истраживања који су презентовани у редовном годишњем извештају повереника за заштиту равноправности. У извештају је закључено да Србија има солидан правни основ за борбу против говора мржње који је углавном усклађен са релевантним међународним стандардима. Анализа учесталости говора мржње и облика у којима се он појављује у домаћим штампаним и онлајн медијима показала је да у Србији, током извештајног периода, није идентификовано много текстова који се могу сматрати говором мржње. Дакле, иако медији још увек у довољној мери не промовишу различитост и толеранцију у друштву и постоји готово потпуно одсуство позитивних текстова о мањинским групама (ЛГБТ +, особе са инвалидитетом, мигранти, итд), број текстова који се могу сматрати говором мржње није био велики.

Поред тога, велики број текстова, фотографија и ТВ прилога је увредљив и понижавајући за жене које су представљене у негативном светлу као старлете, проститутке и мање вредна бића. Иако се објављују и позитивне вести или се залаже за заустављање насиља у породици, такви текстови се могу сматрати „лажном бригом за женска права“ јер представљање жена у негативном светлу преовладава.

Објављено је и више текстова који доводе до повећања социјалне дистанце и изазивају негативна осећања према Хрватима, Албанцима, Бошњацима и Црногорцима, док није било негативних текстова према Ромима. У великом броју текстова користи се агресивна терминологија којом доминирају изрази као што су: „узнемирујуће, брутално, језиво, пакао, ужас, скандал, шок“. Наслови су посебно узнемирујући за читаоце и могу да изазову негативне реакције, иако често не одражавају суштину самог текста.

У закључку се наводи да Србија треба да има медијски простор где ће грађани бити боље информисани о питањима од јавног интереса, текстови износити аргументе за и против и где ће бити више медијског

22 Посебна околност за одмеравање казне за кривично дело учињено из мржње и особесаинвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/posebna-okolnost-za-odmerekvanje-kazne-za-krivichno-delo-ucinjeno-iz-mrznje-i-osobe-sa-invaliditetom/>, приступ 14.04.2022.

професионализма. Иако је важно укључити тему слободе изражавања у образовни систем на свим нивоима, важно је довести и правнике, практичаре и медијске професионалце у школе, који ће јавно говорити о етичком кодексу у новинарству, слободи изражавања и борби против говора мржње и спроводити обуке за њихову примену. Обуке о борби против говора мржње треба да буду добро креиране и да укључују теме попут утицаја стереотипа и предрасуда, дефиниције и елемената говора мржње, механизма заштите и примера из праксе.²³

Имајући у виду све наведено, може се закључити да је од изузетне важности да се изврши одговарајућа измена и допуна члана 54а КЗ, у смислу прописивања инвалидитета као основа квалификације злочина из мржње.

9. КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ ОД ВИШЕСТРУКЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Особе са инвалидитетом се често у свакодневном животу суочавају са вишеструком дискриминацијом (по више основа), што отежава њено доказивање. Кривичноправно посматрано, поред кривичног дела повреде равноправности из члана 128 Кривичног законика Републике Србије, постоји и кривично дело расна и друга дискриминација (из члана 387 КЗ). Ово кривично дело врши онај ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије, и такав ће се казнити затвором од шест месеци до пет година. Овом казном казниће се свако ко врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи. Ко шири идеје о супериорности једне расе над другом или пропагира расну мржњу или подстиче на расну дискриминацију, казниће се затвором од три месеца до три године. Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију

²³ Редовни годишњи извештај повереника за заштиту равноправности за 2021. годину, <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>, приступ 19.06.2022.

или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године. Ко јавно одобрава, негира постојање или значајно умањује тежину геноцида, злочина против човечности и ратних злочина учињених против групе лица или члана групе која је одређена на основу расе, боје коже, вере, порекла, државне, националне или етничке припадности, на начин који може довести до насиља или изазивања мржње према таквој групи лица или члану те групе, уколико су та кривична дела утврђена правноснажном пресудом суда у Србији или Међународног кривичног суда, казниће се затвором од шест месеци до пет година. Ко јавно прети да ће, против лица или групе лица због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је запређена казна затвора већа од четири године, казниће се затвором од три месеца до три године (члан 387 КЗ).

Као што се из цитиране одредбе КЗ може закључити, инвалидитет се не наводи као елемент бића овог кривичног дела. Истина, инвалидитет би се могао подвести под „друго лично својство“. Сматрам да се на овај начин пружа фрагментарна заштита особама са инвалидитетом од вишеструке дискриминације. Према мишљењу аутора, много је боље предвидети инвалидитет као елемент кривичног дела расна и друга дискриминација, како је то учињено и код кривичног дела повреда равноправности из члана 128 КЗ. Овакве измене би, свакако, биле у складу и са одредбом члана 21 Устава Републике Србије, којом је прописана забрана дискриминације и по основу инвалидности. Изнетим предлозима би се побољшала кривичноправна заштита особа са инвалидитетом од дискриминације, што би законодавац требало да има у виду приликом следећег новелирања кривичног законодавства.²⁴

10. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ СЛОБОДА И ПРАВА ЧОВЕКА И ГРАЂАНИНА – ПОВРЕДА РАВНОПРАВНОСТИ

За кривичноправну заштиту особа са инвалидитетом од дискриминације од посебног је значаја инкриминација кривичног дела повреда равноправности из члана 128 КЗ.

²⁴ Особе са инвалидитетом и вишеструка дискриминација – кривичноправни аспект, <https://uklonimobarijere.rs/osobe-sa-invaliditetom-i-visestruka-diskriminacija-krivicnopravni-aspekt/>, приступ 09.04.2022.

Ово кривично дело врши онај „ко због националне или етничке припадности, расе или вероисповести, или због одсуства те припадности, или због разлика у погледу политичког или другог убеђења, пола, инвалидитета, сексуалне оријентације, родног идентитета, језика, образовања, друштвеног положаја, социјалног порекла, имовног стања или неког другог личног својства, другоме ускрати или ограничи права човека и грађанина утврђена Уставом, законима или другим прописима, или општим актима, или потврђеним међународним уговорима, или му на основу ове разлике даје повластице или погодности. Прописана је казна затвора у трајању до три године. Ово кривично дело има и један квалификовани (тежи) облик који постоји ако кривично дело изврши службено лице у вршењу службе, када је прописана казна затвора у трајању од три месеца до пет година“ (чл128. КЗ).

Извршилац овог кривичног дела може бити свако лице. За његово извршење потребан је директан или евентуални умишљај (Лазаревић, 2006: 407). Директан умишљај постоји када је учинилац свестан свог дела и хоће, жели његово извршење (Јовашевић, 2006: 83). Други облик умишљаја, евентуални умишљај, постоји када је учинилац свестан могућности наступања последице кривичног дела, коју не жели, али пристаје на њено наступање или се са њеним наступањем саглашава (Јовашевић, 2006: 99). Важно је истаћи да би постојало кривично дело, учинилац мора, у време извршења дела, бити свестан или је био дужан да зна и могао бити свестан да је његово дело забрањено. Реч је о свести о противправности дела.

Пасивни субјект (жртва) овог кривичног дела може бити свако лице. На овај начин пружа се заштита од повреде равноправности свим лицима, без обзира на статус држављанства или било које друго својство, што је у складу са идејом равноправности. Да би особе са инвалидитетом чешће пријављивале ово кривично дело и учиниоце, неопходно је посветити више пажње њиховом потпунијем информисању о правном систему.²⁵

25 Кривична дела против права и слобода човека и грађанина – повреда равноправности, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-sloboda-i-prava-coveka-i-gradjanina-povreda-ravnopravnosti/>, приступ 09.04.2022.

11. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ПОЛНЕ СЛОБОДЕ – ОБЉУБА НАД НЕМОЋНИМ ЛИЦЕМ

Полни живот представља један од најинтимнијих аспеката живота. Због тога и кривична законодавства свих савремених држава пружају заштиту полној слободи, а посредно, и полном животу сваког појединца. У том смислу, посебно је интересантна инкриминација кривичног дела обљуба над немоћним лицем из члана 179 КЗ. Пасивни субјект (жртва) овог кривичног дела обљубу не прихвата својевољно; он или није свестан полног акта или се налази у таквом стању да није у могућности да пружа активан отпор лицу које врши дело. У томе је основна разлика између овог дела и силовања (Лазаревић, 2006: 514).

Наиме, ово кривично дело врши онај „ко над другим изврши обљубу или са њом изједначен чин искористивши душевно обољење, заостали душевни развој, другу душевну поремећеност, немоћ или какво друго стање тог лица, услед којег оно није способно за отпор, казниће се затвором од пет до дванаест година. Радња извршења је вршење обљубе или са њом изједначеног чина над немоћним лицем“ (Јовашевић, 2006: 398). Интересантно је да је казна за основни облик и теже облике овог кривичног дела изједначена са казном за основни облик и теже облике кривичног дела силовања из члана 178 КЗ. Ова околност је посебно значајна за кривичноправну заштиту особа са интелектуалним или другим обликом инвалидитета јер се управо ове особе могу наћи у немогућности да фактички пруже отпор и тако се одупру принуди на обљубу. Ово кривично дело има и два квалификована (тежа) облика.

Први квалификовани облик постоји ако је услед извршења овог кривичног дела наступила тешка телесна повреда немоћног лица, или ако је дело извршено од стране више лица, или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин, или је учињено према малолетнику, или је дело имало за последицу трудноћу, учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година.

Други и најтежи облик овог кривичног дела постоји ако је наступила смрт лица према којем је дело извршено, или ако је дело учињено према детету, учинилац ће се казнити затвором најмање десет година или доживотним затвором (члан 179 КЗ). Треба истаћи да је за најтежи облик овог кривичног дела алтернативно запрећена и најтежа кривична санкција у кривичноправном систему Републике Србије – казна доживотног затвора. На овај начин се јасно може уочити

интенција законодавца да обљубу над немоћним лицем квалификује као једно од најтежих кривичних дела.

Извршење кривичних дела против полне слободе оставља веома тешке последице по жртву које нису само физичке природе. Много су теже и дуготрајније психичке и емотивне последице. Оснаживање и помоћ жртвама је од највећег значаја за превазилажење последица. Особа које доживи овако тешко животно искуство налази се на мукотрпном путу од жртве ка победнику на коме јој је неопходно пружити системску помоћ и подршку (Николић-Ристановић, 2019).

Са друге стране, откривање извршених или покушаних кривичних дела против полне слободе и ефикасно процесуирање њихових учинилаца доприноси изградњи сигурнијег друштва и смањењу страха од криминалитета.²⁶

Примена Истанбулске конвенције захтева да се силовањем сматра свака недобровољна обљуба или са њом изједначен чин, што ће, по логици ствари, подразумевати и редефинисање кривичног дела обљуба над немоћним лицем, пребацавањем акцента на сагласност жртве и могућност давања такве сагласности. Међутим, дискутабилно је да ли ће таква дефиниција заиста и побољшати положај жртве или пак само наметнути доказне потешкоће код утврђивања ових кривичних дела, које ће се неретко сводити на реч учиниоца против речи жртве. Указује се и на проблем добровољног пристанка особа са инвалидитетом које, услед свог зависног положаја од учиниоца, често и немају другу могућност, већ да на обљубу пристану, у страху од последица одбијања.

Занемарљиво мали број кривичних пријава и покренутих поступака за ово кривично дело указује да проблем није у законској дефиницијивећ га превасходно треба тражити у друштвеним, економским, образовним и другим ванправним чиниоцима. Лица са инвалидитетом су неретко у потпуности зависна од злостављача, немају коме да се обрате, а неретко нису у стању ни да препознају насиље. Сексуалност особа са инвалидитетом је још увек табу тема иако им бројни међународни инструменти гарантују једнака права на приватни и породични живот (Škulić, Vajović, 2022: 747).

²⁶ Кривична дела против полне слободе – обљуба над немоћним лицем, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-polne-slobode-obljuba-nad-nemocnim-licem/>, приступ 09.04.2022.

12. КРИМИНОЛОШКО ОБЈАШЊЕЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Зашто се особе са инвалидитетом ретко јављају као извршиоци кривичних дела? Одговор на ово питање није тако једноставан каквим би се могао чинити. Разлоге не треба тражити у претпостављеној особини да се особе са инвалидитетом увек понашају у складу са моралним, социјалним и правним нормама. Овакве би генерализације биле веома опасне јер прикривају истину.

У криминалној етиологији постоји неколико теорија којима се настоји објаснити криминалитет особа са инвалидитетом.

Теорија фрустрације криминалитет објашњава као последицу незадовољених потреба. Посредно, криминолошком критиком ове теорије долазимо до објашњења малог обима криминалитета особа са инвалидитетом. Поједини криминолози сматрају да се теоријом фрустрације не може објаснити криминалитет као друштвена појава нити сви случајеви криминалног понашања – малолетничка делинквенција, мали обим криминалитета особа са инвалидитетом који су због својих физичких недостатака најчешће фрустриране особе, али са незнатно испољеном агресивном и криминалним понашањем (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, 2018: 279). Овакво криминолошко објашњење, према оцени аутора, није исправно јер ниједним истраживањем није доказано да су особе са инвалидитетом доминантно фрустриране својим инвалидитетом.

Уместо тога, мали обим криминалитета особа са инвалидитетом се пре може објаснити социолошким теоријама криминалне етиологије. Тако, *према теорији етикетирања (интеракционистичка теорија)*, нека особа постаје делинквент, између осталог, и зато што га друштво таквим етикетира. Уколико друштво доминантно посматра (етикетира) особе са инвалидитетом, постоји велика вероватноћа да ова лица остану ван процеса социјализације у позитивном, али и ван тзв. социјализације у негативном. Представници ове теорије су Едвин Лемерт (Edwin Lemert), Хауард Бекер (Howard Becker), Каи Ериксон (Kai Erickson), Едвин Шур (Edwin Schur) и други (Николић-Ристановић, Константиновић-Вилић, 2018: 314).

Да би се криминалитет особа са инвалидитетом у Србији потпуно сагледао и објаснио потребна су додатна теоријска и емпиријска истраживања. Из тог разлога, нека кратак осврт на ову негативну

појаву буде подстицај криминолозима за даља истраживања у овој области.²⁷

13. ИНВАЛИДИТЕТ КАО ФАКТОР ВИКТИМИЗАЦИЈЕ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ КОД КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА НАСИЉА

И сам инвалидитет може бити значајан фактор виктимизације особа са инвалидитетом код кривичних дела са елементима насиља. На који начин су повезани инвалидитет и насиље? На ово питање није једноставно дати сажет и прецизан одговор јер, према мишљењу аутора, ова повезаност је вишеструка. Као могући фактори који утичу на појаву виктимизације особа са инвалидитетом, издвајају се:

- повећана зависност од помоћи других;
- врста инвалидитета;
- пол и доб жртве;
- ускраћивање људских права, што доводи до осећаја немоћи код особе са инвалидитетом;
- смањен ризик од откривања подстиче насиље;
- тешкоће доказивања;
- социјална и друштвена изолација особа са инвалидитетом погодују појави насиља;
- предрасуде о инвалидности;
- недостатак информација о ефикасним начинима борбе против конкретних видова насиља;
- економска и свака друга зависност жртве од насилника;
- нижи ниво образовања;
- повећан ризик од институционалног збрињавања (Milić Babić, 2009: 603-604).

Заштитни фактор, који може допринети смањењу ризика виктимизације, јесте свакако социјална инклузија особа са инвалидитетом која почиње од прихватања различитости. На тај начин се превазилазе предрасуде, анулира недовољна или лоша комуникација међу људима, свет покреће ка просперитету (Васиљевић-Продановић, Марков, Којић,

²⁷ Криминолошко објашњење криминалитета особа са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/kriminolosko-objasnjenje-kriminaliteta-osoba-sa-invaliditetom/>, приступ 11.04.2022.

2010: 67). Стварање истински инклузивног друштва је цивилизацијска обавеза сваког демократског друштва. Овај процес је непрекидан јер се односи на подизање достигнутог степена поштовања људских права, што је најбољи индикатор праведности сваке заједнице (Мирић, 2015: 124 б).

На основу овог кратког излагања о инвалидности као фактору виктимизације особа са инвалидитетом, може се закључити колико је важно да друштво особе са инвалидитетом третира без дискриминације јер је то сасвим сигурно основ њиховог просперитета (Мирић, Васиљевић-Продановић, 2018: 54-55).

14. НАСИЉЕ ПРЕМА ОСОБАМА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Насиље према особама са инвалидитетом је сложена и вишедимензионална негативна друштвена појава. Оно се може проучавати из угла неколико наука и научних дисциплина: антропологије, социологије, права, криминологије, виктимологије, итд.

У наставку ће бити више речи о облицима насиља према особама са инвалидитетом, да би на крају поглавља било више речи о мултидисциплинарном приступу изучавања ове негативне друштвене појаве. Надам се да ће овакав приступ подићи друштвену и истраживачку свест о штетности насиља уопште.

14.1. Физичко насиље

Проналажење одговарајуће друштвене и правне реакције на насиље над особама са инвалидитетом отежава мноштво његових појавних облика. Највидљивије и најлакше препознатљиво је физичко насиље. Насилници често полазе од тога да особе са инвалидитетом не могу да се одбране од физичког насиља, што им неретко даје лажан осећај снаге и надмоћи. Осим физичког, постоје и други облици насиља. Посебан друштвени проблем представља насиље у институцијама за смештај особа са инвалидитетом. О оваквим случајевима, нажалост, обично сазнајемо из штампе и медија. Овом виду насиља посебно су изложене жене са инвалидитетом које бораве у резиденцијалним установама. Маријана Чанак износи податак да „у Србији 18250 особа живи у неком облику колективног смештаја, а преко 11000 особа пријављује да има неки облик инвалидитета. Половину ових особа

чине девојчице и жене. Живот у институцији одликује недостатак приватности, немогућност доношења одлука о сопственом животу, друштвену искљученост и непоштовање основних људских права и достојанства особе, али и висок ризик од насиља, злостављања и занемаривања. Иако не постоје прецизни подаци, већина жена са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама у институцијама је лишена пословне способности, што их доводи у ситуацију да не могу самостално да одлучују о месту становања, свом лечењу, медицинским интервенцијама, трудноћи, родитељству, партнерским односима. Живот у институцији и старатељство их додатно доводи у ризик од различитих присилних интервенција, као што су физичко спутавање, изолација, прекомерна употреба лекова, узимање контрацептивних средстава без пристанка, стерилизација, присилни абортуси и одвајање од детета“ (Чанак, 2017).²⁸

Изложеност физичком насиљу оставља дубоке трагове на телу и души жртве. Физичке повреде се могу манифестовати на различите начине – од модрица до повреда опасних по живот. Могу бити нанете употребом физичке силе, хладног или ватреног оружја, односно оруђа, али и различитих других предмета (Николић-Ристановић, 2019: 153). Када је реч о постојању физичких повреда, поред њиховог санирања и медицинског збрињавања, најважније је да се жртва што раније обрати лекару судско-медицинске специјалности који ће детаљно описати природу, тежину и механизам настанка физичких повреда. Овако сачињен налаз је драгоцен доказ у кривичном поступку. Психичке последице могу бити разнолике и крећу се од првобитног стања узнемирености, уплашености, шока, анксиозности, депресије до посттрауматског стресног поремећаја.

Заштита особа са инвалидитетом од насиља је комплексан друштвени задатак. Кривичноправни систем је последњи механизам одговора на насиље. Са аспекта развитка друштвене свести и сузбијања свих облика насилничког понашања, посебно је важно развијати програме примарне, секундарне и терцијарне превенције. Да би се насиље сузбило потребно је много рада и посвећености целог друштва, али плодови тог рада превазилазе уложен труд. У основи борбе против насиља је подизање свести о значају живота, емпатије и солидарности.

²⁸ Чанак, М. (2017) *Спречавање насиља над женама са инвалидитетом у резиденцијалним установама*, <http://portaloinvalidnosti.net/2017/07/sprecavanje-nasilja-nad-zenama-sa-invaliditetom-u-rezidencijalnim-ustanovama/> приступ 12.03.2023.

14.2. Психичко насиље

Реч горе посече него мач. У овој народној пословицисублимирана је сва погубност психичког насиља и велика истина да су ране од психичког насиља много теже и дубље од физичких повреда. Зашто је овај вид насиља толико опасан? Једноставно речено, нашу психу чине наш карактер, емоције, жеље, надања. Када дође до повреде нашег унутрашњег бића, често настају ломови и различити падови психичке енергије који могу довести до депресија, па и психоза. Особе са инвалидитетом су вулнерабилније у односу на општу популацију када је реч о психичком насиљу из много разлога. Један од најважнијих јесте и постојање самог инвалидитета који ове особе у очима насилника представља као рањивије. Али, не мора увек бити тако.

Психичко (емотивно) насиље над особама са инвалидитетом укључује дехуманизацију и потцењивање особа са инвалидитетом кроз вербално или невербално поступање које смањује њихово самопоштовање, нпр. лагање, ругање, називање погрдним именима, претње, социјална изолација и забрањивање посета, понижавање и сл. (Милић Бабић, 2009: 599). Ово насиље је посебно погубно јер је усмерено на психу жртве и на њену самоперцепцију (Мирић, Васиљевић-Продановић, 2018: 53). Оно је последица предрасуда, занемаривања, злостављања, и многих других негативних појава којима су особе са инвалидитетом често изложене. Различити облици сумње у њихове способности и омаловажавања њихових постигнућа такође могу представљати специфичне и, нажалост, тешко доказиве облике психичког насиља.

Сузбијање психичког насиља према особама са инвалидитетом део је непрестаног друштвеног процеса борбе против насиља. Кривично право је свој одговор на насиље дало, између осталог, и кроз инкриминацију многих понашања и конституисања бројних кривичних дела код којих је објект заштите „душевни мир“. Медицинска истраживања већ дуго познају и изнова научно доказују везу између повређене психе и болесног тела, кроз постојање психосоматских болести. Ипак, сузбијање психичког насиља у друштву је много више од тога. Оно је питање свести и савести свих нас.

14.3. Сексуално насиље

Сексуално насиље над особама са инвалидитетом укључује нежељено додиривање, све врсте сексуалног напада попут силовања,

содомије, разголићавања и фотографисања (Milić Babić, 2009: 600). Ова врста насиља је, судећи према малобројним истраживањима, веома распрострањена. Истраживање о сексуалном насиљу над женама с интелектуалним тешкоћама које је спровела Елман (2005), показало је да је стопа сексуалне виктимизације од 4 до 10 пута већа код ове групе жена у односу на жене без интелектуалних тешкоћа. Иста ауторка наглашава да су жене с инвалидитетом у 70% случајева биле жртве сексуалног насиља у неком раздобљу свог живота (Milić Babić, 2009: 601). Према сазнањима којим аутор располаже, у Србији нису вршена емпиријска истраживања о распрострањености овог облика насиља над особама са инвалидитетом те се може претпоставити да је код овог облика криминалитета „тамна бројка“ велика, пре свега због страха самих жртава да пријављују насилнике. У Србији се у судској пракси често јавља проблем правне квалификације сексуалног насиља над особама са инвалидитетом. Наиме, насиље над особама са инвалидитетом се може квалификовати као „обљуба са немоћним лицем“ (члан 179 КЗ). Основни облик овог кривичног дела чини онај ко над другим изврши обљубу или са њом изједначен чин искористивши душевно обољење, заостали душевни развој, другу душевну поремећеност, немоћ или какво друго стање тог лица услед којег оно није способно за отпор, за које дело је предвиђена казна затвора у трајању од пет до дванаест година, чиме је законодавац изједначио распон казне за основни облик овог кривичног дела и кривичног дела силовање из члана 178 КЗ. Овакво поступање законодавца се може оценити као позитивно јер се на тај начин спречава блаже кажњавање извршилаца обљуба над немоћним лицима у односу на силоватеље (Мирић, Васиљевић-Продановић, 2018: 53-54). Ипак, коришћење правног стандарда „немоћно лице“, са циљем заштите особе са инвалидитетом од сексуалног насиља, доводи до низа правних питања. Ако се свака особа са инвалидитетом, унапред, по дефиницији, сматра немоћним лицем, онда је сваки полни однос са таквом особом кажњив, што практично отежава испољавање сексуалности особе са инвалидитетом, као основне људске потребе.²⁹

Због тога је неопходно пронаћи боље правне механизме како би се пружила истински делотворна заштита особама са инвалидитетом од сексуалног насиља.

29 Слично схватање се може наћи и код Škulić, Vajović, 2022.

14.4. Економско насиље

Свако насиље носи са собом погубне последице по жртву. Ако се у улози жртве најје особа са инвалидитетом, последице могу бити још теже јер директно отежавају све аспекте њеног живота и рада. Код неких видова насиља последице су видљиве на телу жртве (физичко) или у њеном психичком функционисању (психичко). Ипак, постоји један облик насиља где последице нису одмах видљиве, а њиме се угрожава финансијска самосталност особа са инвалидитетом. Реч је о економском насиљу.

Економско насиље над особама са инвалидитетом је посебан облик насиља. Састоји се у онемогућавању особа са инвалидитетом да користе своје приходе. Најчешће је реч о заради или накнади за негу и помоћ другог лица. Као извршиоци се најчешће јављају лица која брину о особама са инвалидитетом и чланови њихових породица. Жртве економског насиља нису само особе са инвалидитетом већ и стара лица. Старе особе имају низ тешкоћа у погледу прихватања својих нових улога у друштву због радне неактивности, пензионисаности, компликованих породичних односа и недостатка друштвене подршке (Костић, 2010: 48). Ако се томе дода и могуће присуство инвалидитета у старијем добу, сасвим је јасно да лако може доћи до различитих облика економског насиља.

Извршиоци овог облика насиља најчешће су чланови породице и блиски сродници жртве, што додатно погодује њеној виктимизацији. Имајући у виду да су особама са инвалидитетом често неопходна и додатна новчана средства да би задовољиле своје основне животне потребе, последице овог облика насиља су још видљивије и погубније.

Економско насиље је веома штетно и погубно. Особама са инвалидитетом треба пружити додатну заштиту кроз информисање о различитим видовима насиља, а затим и кроз процесуирање насилника у одговарајућим судским поступцима.

Насиље над особама са психосоцијалним (менталним) инвалидитетом је проблем који заслужује посебну пажњу, о чему ће бити више речи у наставку.

14.5. Насиље у резиденцијалним установама

Насиље над особама са инвалидитетом у резиденцијалним установама одувек је привлачило пажњу јавности само онда када би неки случај насиља био откривен. Тада би се о њему много говорило

и писало, извршиоци би, у најбољем случају, били санкционисани, али, нажалост, мало тога је учињено да се овај проблем системски реши. Овом типу злостављања су изложене особе са свим облицима инвалидитета, али, резултати истраживања су показали да су најугроженије особе са менталним (психосоцијалним) инвалидитетом. Злостављање особа са менталним инвалидитетом присутно је кроз историју, али је тек последњих година друштво почело да придаје важност овом проблему, сходно чему су почела и прва циљана истраживања. Број ових истраживања веома је мали, али се из њих могу мапирати неки узроци проблема, сходно којима су особе са инвалидитетом, нарочито оне које живе у резиденцијалним институцијама, често изложене насиљу. Историја нам показује да је злостављање особа које су смештене у резиденцијалним институцијама својеврсна „традиција“, а ризик од злостављања за особе са менталним инвалидитетом расте од тренутка смештања у институцију. Сматра се да 82% свих случајева насиља и занемаривања настаје и догађа се управо у резиденцијалним институцијама (Бекер, Милошевић, 2017: 644). Највише забрињава чињеница да се насиље у институцијама често сматра уобичајеним, што учвршћује „културу институционалног насиља“ која постаје прихватљива. Свака резиденцијална установа ствара своју специфичну културу насиља тако што изолује кориснике, застрашује их и спроводи слабу контролу понашања запослених. На овај начин ствара се окружење у којем је насиље у установи прихваћено као уобичајено, сходно чему се и нови запослени у резиденцијалним институцијама подстичу на исти образац понашања и злостављања. Стога, узроке насиља у резиденцијалним институцијама треба тражити у недовољној контроли рада запослених која легитимише различита противправна понашања, узимајући у обзир при томе природу и начин функционисања резиденцијалних установа, али и ставове запослених. Највећи број резиденцијалних институција настао је ради збрињавања и подршке, а не идејом и одлуком особа са инвалидитетом. Овакав приступ последица је медицинског модела приступа инвалидности и инвалидитету који их третира као болест коју треба лечити. У овом процесу особе са инвалидитетом имају статус пасивних субјеката о чијим правима и статусу одлучује медицинско особље. Иако је овај модел замењен социјалним моделом (инвалидност и инвалидитет третирају се као последица дејства социјалних чинилаца који онемогућавају особе са инвалидитетом да се укључе у друштвене токове), остаци медицинског приступа видљиви су у резиденцијалним установама.

Познато је да резиденцијалне институције функционишу пружањем самих услуга, а не поштовањем корисникових потреба, сходно чему је сваки детаљ живота корисника подложен контроли (почев од контролисања и уређивања дневних активности, до контролисања сваке одлуке коју би корисници требало да доносе самостално). Опсег контроле подразумева и одлуке као што су шта ће корисници јести, када ће јести, па и на који ће начин јести. Животи зависних корисника услуга у потпуности су подвргнути надзору чиме им се ускраћују основна људска права. У ситуацијама када особа нема право на приватност, емоционалну подршку, када запослени имају легитимно право да било када наруше приватност и уђу у њену/његову спаваћу собу, када имају неограничен приступ њиховом телу – тада је потенцијалним злостављачима веома лако и доступно да несметано спроводе насиље. Други аспект овог проблема осветлила су истраживања која показују да корисници услуга у резиденцијалним установама сматрају да су запослени у институцијама много важнији од њих и да имају већи опсег права него што заправо имају. Уместо стављања акцента на кориснике којима се пружају услуге и инсистирање на квалитету тих услуга, фокус је превасходно усмерен ка обезбеђивању радних места за запослене у резиденцијалним установама. Институција сама себи постаје сврха што углавном утиче на запосление да занемаре примарну сврху постојања ових установа и улогу запослених у њима. Ако запослени особе са менталним инвалидитетом перципирају као објекте неспособне да разумеју шта им се догађа и у потпуности их дехуманизују, онда је јасан разлог због којег запослени не виде ништа лоше у понашању које би било у потпуности неприхватљиво за особе које немају инвалидитет и не живе у резиденцијалној институцији (Бекер, Милошевић, 2017: 644-651). Спречавање насиља над особама са инвалидитетом у институцијама веома је сложен задатак. Поред откривања, процесуирања и кажњавања насилника, превенција је кључан фактор сузбијања овог облика криминалитета (Mirić, Nikola-jević, 2021: 116-117).

У складу са социјалним моделом приступа инвалидности и интегративним приступом, треба тежити стварању услова за живот и рад особа са инвалидитетом ван резиденцијалних установа. У случају смештаја у резиденцијалне установе, треба увек поступати у најбољем интересу њихових корисника и корисница. Сваки случај насиља би требало открити и процесуирати у одговарајућем поступку. Ипак, једнако је важно развијати свест код запослених у резиденцијалним установама о њиховој личној и професионалној одговорности и систему

вредности јер је управо она најбољи одвраћајући фактор од вршења кривичних дела.

14.6. Интегративни осврт на насиље према особама са инвалидитетом

Изучавање различитих форми насиља захтева мултидисциплинарни приступ. Насиље се увек испољава у одређеном друштвеном контекстукоји има и свој антрополошки, историјски, социолошки, криминолошки, кривичноправни, виктимолошки и криминално-политички аспект. Нека истраживања у области антропологије показала су да је у периоду који је претходио појави државе, положај особа са инвалидитетом био у директној вези са тумачењем инвалидитета као последицеобележавања од стране „виших сила“. Као такве, особе са инвалидитетом су уживале одређене предности везане за магијске култове. Могућност комуникације са „оностраним“ допринела је да уживају изванредан углед у друштву без обзира на немогућност привређивања. У античко доба дошло је до погоршања положаја особа са инвалидитетом јер је инвалидитет, према тадашњем схватању, неспојив са античким идеалом лепоте. Ни средњи век није довео до побољшања положаја особа са инвалидитетом јер „хришћанско милосрђе“, супротно истинској суштини хришћанства, заобилази особе са инвалидитетом и инвалидитет бива посматран као „божји грех“ (Петровић, 2012: 866; Mirić, Nikolajević, 2021:117). Савремено доба довело је до значајних промена нормативног оквира за заштиту особа са инвалидитетом, будући да су у већини држава у свету на снази антидискриминациони закони. Потоње имплицира да све категорије становништва, без обзира на своје личне карактеристике, заслужују једнак третман пред органима јавне власти како у јавном тако и приватном животу. Но, да ли је то довело до суштинског побољшања положаја особа са инвалидитетом и допринело њиховој заштити од насиља? (Mirić, Nikolajević, 2021: 117). Одговор на ово питање не би могао бити позитиван. Премда у Србији, према сазнањима аутора, није спроведено ниједно опсежно истраживање о феноменолошким и етиолошким карактеристикама насиља над особама са инвалидитетом, можемо претпоставити да је „тамна бројка“ велика и да је откривање ових случајева и процесуирање насилника велики изазов за надлежне државне органе (Mirić, Nikolajević, 2021: 117). Метод анализе случаја може бити веома користан за истраживање насиља над особама

са инвалидитетом, а изучавање овог криминолошког феномена у будућности важан задатак за све криминологе и виктимологе у Србији. Примена метода анализе случаја у Србији биће могућа када се особе са инвалидитетом, које су доживеле неки облик насиља, оснаже да потраже помоћ и заштиту у одговарајућим судским и вансудским поступцима (Mirić, Nikolajević, 2021: 118). Евидентирање жртава криминалитета је начин да им се правовремено помогне. Увођење обавезних судских евиденција о свим жртвама кривичних дела, допринело би побољшању положаја жртава и смањењу ризика секундарне виктимизације (Mirić, Nikolajević, 2021: 117).

Шта учинити да до насиља над особама са инвалидитетом уопште не дође? Као мера примарне превенције може се издвојити подизање свести целокупног друштва о реалним и позитивним капацитетима ове категорије људи да допринесе развоју заједнице у којој живе. Ово је перманентни задатак читавог друштва, а не узгредна пројектна активност удружења особа са инвалидитетом. Уколико се насиље већ испољило, реакција правосудног система према насилнику мора бити брза и правремена. Једино ће се на тај начин обезбедити да принцип правне сигурности заиста буде окосница примене правних норми, а не само пуко законско начело (Mirić, Nikolajević, 2021: 118). Насиље над особама са инвалидитетом је тема која треба да буде увек у фокусу пажње научне, стручне, али и шире друштвене јавности. Мултидисциплинарни приступ изучавању насиља над особама са инвалидитетом, иако релативно нов, представља велики изазов за научнике и практичаре из различитих наука, научних области и дисциплина.³⁰

Када разматрамо могућности заштите особа са инвалидитетом од насиља, сматрамо да би било веома корисно учинити следеће:

- У оквиру кривичног законодавства предвидети као посебну отежавајућу околност ако је кривично дело учињено из мржње према особама са инвалидитетом (измена члана 54а КЗ);
- Унапредити судске евиденције о правоснажно окончаним кривичним поступцима подацима који би се односили на жртву (њен здравствени и социјални статус). На овај начин ублажиле би се штетне последице непостојања посебног државног органа који би био задужен за вођење јединствене

³⁰ Мултидисциплинарни приступ насиљу над особама са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/multidisciplinarni-pristup-nasilju-nad-osobama-sa-invaliditetom/>, приступ 12.04.2022.

- евиденције о свим жртвама криминалитета, па и жртвама са инвалидитетом;
- Обезбедити континуирану едукацију запослених у резиденцијалним установама о препознавању и реакцији на насиље уз кадровску селекцију засновану на стручности, што представља важну меру против насиља. Све ове активности усмерене су на пружање заштите особама са инвалидитетом у резиденцијалним установама и помоћи својим корисницима, што је, по свој прилици, неспојиво са било којим актом насиља;
 - Подстицати емпиријска истраживања о насиљу над особама са инвалидитетом, како би се смањила „тамна бројка” овог облика криминалитета (број неоткривених случајева);
 - Оснаживати особе са инвалидитетом да препознају и пријављују различите облике насиља којима су изложене (кроз организовање различитих трибина, радионица, едукативних програма, пружањем бесплатне правне, психосоцијалне помоћи и подршке).

Ово су само неки од могућих начина за активну друштвену борбу против насиља над особама са инвалидитетом које представља засебан кривичноправни, криминолошки и социолошки феномен. Случајеви насиља над особама са инвалидитетом најчешће су део породичног насиља, али и насиља у институцијама социјалне заштите о којима се најчешће сазнаје из медија. Насиље оставља озбиљне психосоцијалне последице на сваку жртву, али су особе са инвалидитетом посебно угрожене јер насиље може погоршати њихово здравствено стање у извесним случајевима. Уместо закључка и сумирања ставова изнетих у раду, остаје апел да се проучавању насиља над особама са инвалидитетом приступи на системски начин јер се управо у овој области највише уочава значај научних истраживања и стручњака свих области који свакодневно раде са особама са инвалидитетом и за њихову добробит (Мирић, Васиљевић-Продановић, 2018: 56). Свеобухватно сагледавање проблема насиља кроз мултидисциплинарни приступ може допринети стварању подстицајне климе за сузбијање насиља и оснаживању рањивих категорија. Низом препорука изнетих у раду, мотивисали би се сви друштвени актери да активно допринесу стварању праведног и пожељног животног окружења, док би се, са друге стране, оснажиле особе са инвалидитетом и ослободиле страха од пријављивања насиља. Сумарно, проучавању насиља над особама

са инвалидитетом треба приступити холистички. Криминолошки приступ насиљу над особама са инвалидитетом омогућава да се оно сагледа кроз призму појавних облика и узрока, а социолошки омогућава да се ова појава сагледа у ширем друштвеном контексту. Сматрам да је изнети еклектички, криминолошко-социолошки приступ насиљу над особама са инвалидитетом довољно свеобухватан да може сагледати све његове аспекте и представљати солидну основу за даља истраживања у овој области (Mirić, Nikolajević, 2021: 118-119).

15. ПОВРЕДА ПРАВА ПО ОСНОВУ РАДА И ПРАВА ИЗ СОЦИЈАЛНОГ ОСИГУРАЊА

Право на рад је загарантовано Уставом Републике Србије. Наиме, прописано је да свако има право на слободан избор рада. Свима су, под једнаким условима, доступна сва радна места. Свако има право на поштовање достојанства своје личности на раду, безбедне и здраве услове рада, потребну заштиту на раду, ограничено радно време, дневни и недељни одмор, плаћени годишњи одмор, правичну накнаду за рад и правну заштиту за случај престанка радног односа. Нико се тих права не може одрећи. Женама, омладини и инвалидима омогућују се посебна заштита на раду и посебни услови рада, у складу са законом (члан 60 Устава). Са аспекта посебне заштите особа са инвалидитетом, посебно је значајана наведена законска одредба којом се гарантује посебна заштита „инвалидима”, као и услови рада. И овде се уочава језичка дискриминација у правним актима јер се уместо термин „особа са инвалидитетом” користи термин „инвалид”. Терминолошко усклађивање правних аката представља, изгледа, посебан изазов за законодавца.

Након ове мале, али суштински важне дигресије, важно је истаћи да, поред законских одредби из области радног и социјалног осигурања, посебну заштиту особама са инвалидитетом пружају и одредбе кривичног законодавства. Ипак, пре њиховог приказа, потребно је скренути пажњу читаоцима и на одредбу члана 101 Закона о раду којом је прописано да је послодавац дужан да запосленима са инвалидитетом обезбеди обављање послова према радној способности, у складу са законом. Осим ове одредбе, значајне су и норме Закона о пензијском и инвалидском осигурању којим се уређује пензијско и инвалидско осигурање у Републици Србији. Уколико дође до повреде

права по основу рада и социјалног осигурања, свако, па и запослени са инвалидитетом, има право и на одговарајућу кривичноправну заштиту. Наиме, кривичним законодавством Републике Србије (КЗ) прописано је да кривично дело повреде права по основу рада и социјалног осигурања врши онај ко се свесно не придржава закона или других прописа, колективних уговора и других општих аката о правима по основу рада и посебној заштити на раду омладине, жена и инвалида или о правима из социјалног осигурања и тиме другом ускрати или ограничи право које му припада (члан 163 КЗ).

За наведено кривично дело прописана је новчана казна или казна затвора у трајању до две године. Овде је реч о тзв. бланкетној норми јер није таксативно наведено кршење којих права представља кривично деловећ се упућује на одговарајуће радно и социјално законодавство. Овим се још више истиче веза између законских одредби из различитих области права и тиме указује да сви закони чине један јединствени правни поредак Републике Србије.

Оснаживање запослених особа са инвалидитетом да пријављују сваку повреду права по основу рада и социјалног осигурања ће сигурно допринети њиховој ефикаснијој заштити у овој области. Радно окружење треба да буде стимулативно за сваког радника, што ће позитивно утицати на целокупни радни учинак.

Особе са инвалидитетом се суочавају са великим проблемима приликом покушаја да уђу у свет рада на равноправним основама као и сви остали грађани. Као што је већ речено, последњих година учињено је много на нормативном плану, усвајањем бројних закона и ратификацијом многих значајних међународних конвенција које се тичу особа са инвалидитетом. Та законска решења су у највећој мери добра и усмерена су на стварање повољних услова за запошљавање особа са инвалидитетом. Међутим, проблем настаје када треба применити постојећа законска решења. То се нарочито односи на примену одредби Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, у делу који се односи на примену квотног система запошљавања. Због недовољних професионалних квалификација особа са инвалидитетом, условљеним њиховим ниским образовним статусом и још увек присутним предрасудама код послодаваца о радном учинку и могућностима особа са инвалидитетом, послодавци се углавном одлучују да своју обавезу предвиђену овим законом измире на други начин (плаћањем пенала или склапањем уговора о пословној сарадњи са предузећима која запошљавају особе са инвалидитетом). Сматрам да би могућност склапања уговора о пословној сарадњи требало

искључити јер се тиме само фаворизују заштитне радионице које углавном и склапају такве уговоре науштрб запошљавања особа са инвалидитетом на отвореном тржишту, што је свакако много боље решење за све стране у радноправном односу. Неки послодавци сматрају да је држава неспремно ушла у примену Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, што наравно не може и не сме бити оправдање за мањкавости у његовој примени које су резултирале малим бројем запослених особа са инвалидитетом. Субвенције државе за запошљавање особа са инвалидитетом су свакако добар стимуланс послодавцима, али оне не смеју прерасти у својеврсну награду послодавцима за једно нормално и сврсисходно понашање – запошљавање особа са инвалидитетом без било какве дискриминације. Такође, требало би особама са инвалидитетом олакшати приступ образовном процесу, нарочито високом образовању, и што је још важније, код њих развијати и подизати свест о значају образовања и подизања стручних и професионалних компетенција. Тиме би саме особе са инвалидитетом постале квалификованије за много боље и плаћеније послове и уједно директно утицале на подизање квалитета сопственог живота.

Проблем запошљавања особа са инвалидитетом је веома компликован и вишедимензионалан, а његово решавање захтева заједнички рад целог друштва. Само заједничким деловањем државних органа, послодаваца и самих особа са инвалидитетом може доћи до побољшања радноправног положаја особа са инвалидитетом и побољшања броја запослених особа са инвалидитетом, што ће бити од користи целом друштву и учинити га далеко праведнијим и хуманијим (Таћевић, Мирић, 2013: 146-147).³¹

16. СТАРЕ ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

У кривичном поступку се, у различитим процесним улогама, могу наћи особе различите животне доби. Старе особе се најчешће јављају у улози жртве различитих кривичних дела. Многе од њих могу имати и различите облике инвалидитета.

³¹ Повреда права по основу рада и права из области социјалног осигурања, <https://uklonimobarijere.rs/povreda-prava-po-osnovu-rada-i-prava-iz-socijalnog-osiguranja/>, приступ 12.04.2022.

Поједине одредбе Законика о кривичном поступку („Сл. гласник Републике Србије“ 72/2011...62/2021 - одлука УС), (у даљем тексту ЗКП), су од значаја за заштиту остарелих лица као учесника у кривичном поступку. Председник већа одлучује о испитивању сведока или вештака чије испитивање су предложили странке, а који не могу доћи на главни претрес због болести или других оправданих разлога. (члан 357 ЗКП).

За процесни положај старих лица посебно је значајан случај наведен у члану 406 став 1, тачка 1 ЗКП који се односи на читање ранијих записника, ако су саслушана, односно испитана лица умрла, душевно оболела или се не могу пронаћи, или је њихов долазак пред суд немогућ или знатно отежан због старости, болести или других важних узрока. У дугим судским поступцима постоји опасност од секундарне виктимизације жртве насиља у породици, пре свега из разлога што је жртва због архитектонике кривичног поступка често принуђена да се више пута изјашњава о истој кривичноправној ствари (у полицији, пред истражним судијом и на главном претресу), што може посебно негативно да се одрази на психофизички статус остареле особе као жртве кривичних дела. Посебно је важно да се наведене законске могућности о читању исказа оштећених датих у ранијим фазама кривичног поступка максимално искористе у пракси како би се спречила секундарна виктимизација старих људи (Мирић, 2012: 226-227).

Особе са инвалидитетом старије животне доби могу се наћи у улози жртава различитих кривичних дела. Стварање услова за спречавање њихове ревиктимизације представља темељ државе засноване на владавини права.³²

17. ПРЕКРШАЈНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом обухвата казнене одредбе бројних закона који, сами по себи, не припадају кривичном законодавству. О свима њима ће бити више речи у наставку.

³² Старе особе са инвалидитетом у кривичном поступку, <https://uklonimobarijere.rs/stare-osobe-sa-invaliditetom-u-krivicnom-postupku/>, приступ 11.04.2022.

17.1. Прекршаји из Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом

Осим кривичноправне заштите, постоји и заштита особа са инвалидитетом од прекршаја који носе мању друштвену опасност од кривичних дела, али умногоме могу угрозити квалитет живота самих особа са инвалидитетом. Прекршаји могу бити прописани различитим законима. У овом тексту биће нешто више речи о прекршајима из Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник Републике Србије“, 33/2006, 13/2016, у даљем тексту ЗД).

У наставку рада биће приказане најзначајније прекршајноправне одредбе из прописаног законског текста.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај удружење ако:

- одбије особи са инвалидитетом захтев за учлањење у удружење због њене инвалидности (члан 12, став 2, тачка 1);
- постави посебне услове за учлањење особи са инвалидитетом у удружење (члан 12, став 2, тачка 2);
- ускрати права учлањеној особи са инвалидитетом да бира и буде бирана у органе управљања удружења, односно постави посебне услове за избор особе са инвалидитетом у органе управљања удружења (члан 12, став 2, тачка 3 и 4).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана и одговорно лице у удружењу.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако:

- одбије да пружи услугу особи са инвалидитетом, осим ако би пружање услуге угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица (члан 13, став 5, тачка 1);
- пружи услугу особи са инвалидитетом под неповољнијим условима од оних под којима се услуга пружа другим корисницима, осим ако би пружање услуге под редовним условима угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица (члан 13, став 5, тачка 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана физичко лице.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако поставља посебне услове за пружање

здравствених услуга особама са инвалидитетом у случајевима када ти услови нису оправдани медицинским разлозима (члан 17, став 2, тачка 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако:

- ускрати пријем детету предшколског узраста, ученику, односно студенту са инвалидитетом, у васпитну, односно образовну установу која одговара његовом претходно стеченом знању, односно образовним могућностима (члан 18, став 2., тачка 1);
- искључи из васпитне, односно образовне установе коју похађа, дете предшколског узраста, ученика, односно студента са инвалидитетом, из разлога везаних за његову инвалидност (члан 18, став 2, тачка 2).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај наставник-васпитач или друго лице запослено у образовној односно васпитној установи, које стално или учестало узнемирава, вређа и омаловажава ученика, студента, односно дете предшколског узраста због његове инвалидности (члан 20).

Новчаном казном од 25.000 до 500.000 динара казниће се за прекршај правно лице превозник ако одбије да превезе особу са инвалидитетом (члан 27, став 2, тачка 1).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 10.000 до 250.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана предузетник.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана возно особље.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај возно особље које стално или учестало узнемирава, вређа и омаловажава путника са инвалидитетом у току путовања због његове инвалидности (члан 29).

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај правно лице ако одбије да омогући коришћење услуга потписивањем уз помоћ печата који садржи податке о личном идентитету или уз помоћ печата са угравираним потписом особи са

инвалидитетом која има трајне последице телесног или сензорног оштећења или болести (члан 34а).

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана и одговорно лице у правном лицу.

Новчаном казном од 5.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај из става 1 овог члана физичко лице (чланови 46 и 52 Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом).

Сасвим је јасно да су казне за прекршаје прописане у великим распонима и да се оне односе и на правна и на физичка лица. Ово се може оценити као позитивно јер оваква норма пружа потпунију правну заштиту особама са инвалидитетом. Да би овај систем био ефикасан и применљив у пракси, требало би континуирано радити на подизању друштвене свести о значају правне заштите у свим областима живота.³³

17.2. Прекршаји из Закона о социјалној заштити

Законом о социјалној заштити („Службени гласник Републике Србије“, бр. 24/2011, 117/2022-одлука УС, у даљем тексту: ЗСЗ), прописане су и казнене одредбе за непоштовање његових одредби. Реч је о различитим врстама прекршаја који се могу односити на пословање, стручно усавршавање, онемогућавање коришћења обука, а поједине прекршаје могу извршити и сами корисници услуга из области социјалне заштите.

Прекршаји који се односе на пословање (члан 216 ЗСЗ)

Новчаном казном у износу од 200.000 до 1.000.000 динара казниће се за прекршај установа социјалне заштите, односно пружалац услуга социјалне заштите, ако:

- не води на прописан начин евиденцију и документацију о кориснику;
- неоправдано одбије да пружи услугу по упуту за пружање услуга;
- без упута центра за социјални рад пружи услугу смештаја детету и лицу лишеном пословне способности;
- отпочне с радом пре но што се решењем надлежног органа утврди да испуњава све прописане услове;

³³ Прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом <https://uklonimobarijere.rs/prekrsajnopravna-zastita-osoba-sa-invaliditetom/>, приступ 11.04.2022.

- не истакне назив, односно пословно име, с подацима о делатности, радном времену, оснивачу и седишту;
- не предузме у одређеном року мере из решења о инспекцијском надзору;
- инспектору социјалне заштите онемогући несметано вршење надзора, не стави на увид потребна документа и предмете и не пружи му другу тражену помоћ у вези са вршењем надзора (члан 174 ЗСЗ);
- настави са радом након што је престала важност дозволе за обављање делатности социјалне заштите;
- не сачини годишњи програм рада.

За овај прекршај казниће се и одговорно лице у правном лицу новчаном казном у износу од 20.000 до 150.000 динара.

За наведени прекршај казниће се и предузетник новчаном казном у износу од 10.000 до 250.000 динара.

Прекршаји који се односе на стручно усавршавање и обуке (члан 217 ЗСЗ)

Новчаном казном од 20.000 до 150.000 динара казниће се за прекршај директор или друго одговорно лице у установи социјалне заштите, односно пружаоцу услуга социјалне заштите, ако:

- не обезбеди обуку на радном месту новозапосленом, односно
- волонтерски ангажованом, стручном раднику и стручном сараднику;
- не омогући стручно усавршавање стручном раднику и стручном сараднику.

На овај начин стварају се претпоставке за континуирано усавршавање свих службеника ангажованих у систему социјалне заштите, што је од непроцењиве важности за његово функционисање.

Прекршаји корисника (члан 218 ЗСЗ)

Новчаном казном од 5.000 динара казниће се корисник социјалне заштите ако да неистините податке на основу којих је остварио права по овом закону. Наравно, у радњама корисника се могу стећи и елементи појединих кривичних дела (злоупотреба права из социјалног осигурања, давање лажног исказа, итд).

Казнене одредбе имају за циљ да заштите систем социјалне заштите од свих злоупотреба како би његово функционисање могло да допринесе заштити људи у стању социјалне потребе.³⁴

17.3. Прекршаји из Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом

Законом о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом („Службени гласник Републике Србије“ бр. 36/2009...14/2022, у даљем тексту: ЗПРЗ) јасно су прописани услови спровођења процеса професионалне рехабилитације као важног предуслова укључивања, односно враћања особа са инвалидитетом у свет рада.

Добро су познате одредбе члана 22-28 ЗПРЗ које се односе на обавезу запошљавања особа са инвалидитетом и санкције за њено кршење. Осим њих, Закон садржи и казнене одредбе за кршење обавеза из области професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом.

Наиме, новчаном казном од 200.000 до 1.000.000 динара казниће се за прекршај правно лице организација надлежна за послове запошљавања, носилац послова професионалне рехабилитације, предузеће за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, ако:

- не обавља послове подстицања запошљавања особа са инвалидитетом;
- не спроводи, или спроводи супротно одредбама овог закона, мере и активности професионалне рехабилитације;
- мере и активности професионалне рехабилитације спроводи без прибављеног одобрења;
- не изда уверење о стручној оспособљености;
- обавља делатност, а не испуњава услове прописане овим законом;
- не спроводи или спроводи супротно одредбама закона мере професионалне рехабилитације;
- не користи наменски средства за побољшање услова рада, унапређење производних програма, увођење стандарда, побољшање квалитета производа и пружених услуга, прилагођавање радних места или у друге сврхе.

³⁴ Казнене одредбе у закону о социјалној заштити, <https://uklonimobarijere.rs/kaznene-odredbe-u-zakonu-o-socijalnoj-zastiti/>, приступ 10.04.2022.

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај и одговорно лице у правном лицу (члан 49 ЗПРЗ).

Новчаном казном од 200.000 до 1.000.000 динара казниће се за прекршај правно лице, ако:

- не сноси трошкове професионалне рехабилитације;
- не омогући запосленој особи са инвалидитетом одсуство са рада за време трајања професионалне рехабилитације;
- не испуни обавезу запошљавања особа са инвалидитетом или пријави да је запослена особа која се не сматра особом са инвалидитетом у складу са овим законом.

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај и одговорно лице у правном лицу, а казном од 5.000 до 400.000 динара казниће се за прекршај и предузетник (члан 50 ЗПРЗ).

Као што се може закључити, за непоштовање обавеза у вези са професионалном рехабилитацијом особа са инвалидитетом прописане су новчане казне у веома високим износима. Ипак, важно је истаћи да намера законодавца у овом случају није била кажњавање прекршилаца законских обавеза јер би онда казна била сама себи циљ, што води у негацију права. Суштина је у стварању и континуираном побољшавању услова за рад, запошљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом.

17.4. Прекршаји из Закона о безбедности саобраћаја на путевима

Особе са инвалидитетом су учесници у саобраћају као и сви други људи. Њихов положај као учесника у саобраћају не би требало да се разликује од положаја, права и обавеза других учесника. Нажалост, у Србији бројни чиниоци утичу да се кретање особа са инвалидитетом додатно отежава. Лоша саобраћајна инфраструктура, недоступност превозних средстава, недостатак „саобраћајне културе“, различити облици дискриминације само су неки од њих. Како превазићи овај проблем? Постоји много начина: подизањем нивоа „саобраћајне културе“, доследним поштовањем правила саобраћаја и санкционисањем прекршилаца.

Закон о безбедности саобраћаја на путевима („Службени гласник Републике Србије“, 41/2009...128/2020, у даљем тексту: ЗБС) у неколико својих одредби препознаје особе са инвалидитетом као посебну

категорију учесника у саобраћају. Овде ће бити презентована само нека од њих.

Возач не сме да заустави или паркира возило на паркинг месту које је допунском таблом саобраћајног знака или ознаком на коловозу обележено као место за паркирање за возила за особе са инвалидитетом ако на возилу не поседује одговарајућу ознаку (члан 66 ЗБС).

Пешак који учествује у саобраћају у колицима за особе са инвалидитетом, или се вози на котураљкама, скејтборду и слично, не сме да се придржава за возило у покрету. Пешак који гура ручна колица, бицикл, мопед или мотоцикл, као и особе са инвалидитетом које се крећу у инвалидским колицима, морају се кретати уз десну ивицу коловоза у смеру кретања. (члан 93 ЗБС).

Уколико су пешаци деца, немоћна лица, слепе особе које се крећу уз употребу белог штапа и/или пса водича, особе са инвалидитетом које се крећу у инвалидским колицима, или за кретање користе друга ортотичко-протетичка помагала, возач је обавезан да заустави возило и да их пропусти (члан 99 ЗБС).

Оспособљавање кандидата који је особа са инвалидитетом, за возача може се обављати на возилу произведеном или преправљеном у складу са његовим потребама, иако није регистровано на правно лице из члана 207 став 1 овог закона, односно није обезбеђено по основу лизинга, односно не испуњава услове из члана 229 овог закона (члан 231 ЗБС).

Преправка возила, осим у случају уградње, односно изградње уређаја за погон на алтернативна горива, уградње, односно изградње дуплих ножних команди за обуку возача и преправки возила ради прилагођавања за употребу од стране особа са инвалидитетом, мора бити извршена у складу са смерницама које одређује произвођач возила које се преправља или на начин за који је произвођач, односно представник произвођача у Републици Србији, потврдио да се може извести на возилу, осим ако не постоји произвођач, односно представник произвођача у Републици Србији, када се преправка може извршити без испуњавања овог услова (члан 250 ЗБС).

Поменути правни акт предвиђа и прекршаје за непоштовање правила саобраћаја у вези са кретањем особа са инвалидитетом. Најважније казнене одредбе су:

- Новчаном казном у износу од 10.000 до 20.000 динара казниће се за прекршај лице које поступи супротно одредбама члана 66 ЗБС.

- Новчаном казном у износу од 10.000 до 20.000 динара казниће се за прекршај лице које поступи супротно одредбама члана 93 ЗБС.
- Новчаном казном у износу од 20.000 до 40.000 динара или казном затвора у трајању до 30 дана казниће се за прекршај лице које поступи супротно одредбама члана 99 ЗБС.
- Новчаном казном у износу од 60.000 до 800.000 динара казниће се за прекршај правно лице које поступи супротно одредбама члана 250 ЗБС.

Ипак, безбедност у саобраћају се не може побољшати само репресивним мерама. Посебно је значајна имплементација програма примарне, секундарне и терцијарне превенције и подизање нивоа саобраћајне културе.

Проблем безбедности особа са инвалидитетом у саобраћају је комплексан, мултифакторски и вишедимензионалан. Узимајући све то у обзир, у његово решавање морају бити укључени сви релевантни друштвени чиниоци, уважавајући интересе и потребе самих особа са инвалидитетом.³⁵

17.5. Прекршаји из Закона о планирању и изградњи

Право на приступачно окружење је једно од основних људских права. Законом о планирању и изградњи („Службени гласник РС“, 72/2009...52/2021, у даљем тексту: ЗПИ) прописано је да се зграде јавне и пословне намене, као и други објекти за јавну употребу (улице, тргови, паркови и сл), морају пројектовати, градити и одржавати тако да свим корисницима, а нарочито особама са инвалидитетом, деци и старим особама, омогућавају несметан приступ, кретање и боравак, односно коришћење у складу са одговарајућим техничким прописима чији су саставни део стандарди који дефинишу обавезне техничке мере и услове пројектовања, планирања и изградње, којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама.

Стамбене и стамбено-пословне зграде са десет и више станова морају се пројектовати и градити тако да се свим корисницима, а нарочито особама са инвалидитетом, деци и старим особама омогућава несметан приступ, кретање, боравак и рад (члан 5 Закона).

³⁵ Особе са инвалидитетом као учесници у саобраћају, <https://uklonimobarijere.rs/osobe-sa-invaliditetom-kaoucesnici-u-saobracaju/>, приступ 10.04.2022.

Сврха казних одредби закона је да обезбеде санкције за непоштовање законских обавеза. Новчаном казном од 300.000 динара казниће се за прекршај привредно друштво или друго правно лице које је инвеститор објекта ако не обезбеди приступ објекту особама са инвалидитетом, у складу са стандардима приступачности (члан 5 ЗПИ).

За наведени прекршај ће се казнити и одговорно лице у привредном друштву или другом правном лицу, новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара, као и физичко лице које је инвеститор објекта, новчаном казном од 20.000 до 100.000 динара. Захтев за покретање прекршајног поступка подноси надлежни грађевински инспектор.

Ефикасна примена закона и подзаконских аката из области планирања и изградње представља неопходан предуслов за стварање приступачног окружења, од чега зависи и остваривање осталих људских права.

Као што се из наведених законских одредби може закључити, прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом је фрагментарна јер се одговарајуће одредбе налазе у законима из различитих области. Иако фрагментарно решавање одређеног правног питања није обично потпуно, овакав приступ се може оценити као позитиван јер се саме особе са инвалидитетом на овај начин штите од већег броја противправних понашања што спречава њихову (ре)виктимизацију.³⁶

17.6. Прекршаји из Закона о правима пацијената

Закон о правима пацијената („Службени гласник Републике Србије“, бр. 45/2013, 25/2019 - др. закон, у даљем тексту ЗП) је један од фундаменталних закона из области здравствене заштите. Осим што прописује читав корпус права пацијената (од права на информисање до права на адекватну здравствену заштиту), овим законом су прописани и прекршаји који имају за циљ да спрече и санкционишу противправна понашања у овој области. Важно је да је примена прекршајних норми могућа само у случају да се не ради о тежим облицима угрожавања живота и здравља пацијената када се може радити и о облицима појединих кривичних дела против здравља људи.

³⁶ Казнене одредбе из закона о планирању и изградњи, <https://uklonimobarijere.rs/kaznene-odredbe-iz-zakona-o-planiranju-i-izgradnji/>, приступ 10.04.2022.

Новчаном казном од 300.000 до 1.000.000 динара казниће се за прекршај здравствена установа, односно друго правно лице које обавља здравствену делатност, ако:

- пацијенту не омогући остваривање права на слободан избор доктора медицине, односно доктора стоматологије;
- без пристанка пацијента, односно противно његовој вољи или без пристанка законског заступника детета, односно пацијента лишеног пословне способности, буду предузете медицинске мере;
- пацијенту не омогући увид у своју медицинску документацију;
- законском заступнику не омогући увид у медицинску документацију када је пацијент дете, односно лице лишено пословне способности;
- детету, које је навршило 15 година живота и које је способно за расуђивање, не омогући увид у његову медицинску документацију;
- прекрши обавезу чувања нарочито осетљивих података о личности пацијента, односно располаже или рукује подацима из медицинске документације пацијента супротно одредбама;
- пацијенту, законском заступнику, односно пунолетном члану уже породице, не омогући остваривање права;
- прекрши право детета, које је навршило 15 година живота, на поверљивост података који се налазе у његовој медицинској документацији и ако прекрши обавезу да, у случају озбиљне опасности по живот и здравље детета, ту информацију саопшти његовом законском заступнику;
- пре почетка медицинског истраживања не осигура пацијента који учествује у медицинском истраживању код надлежне организације за осигурање, или ако врши медицинско истраживање које укључује пацијенте, без претходне одлуке етичког одбора здравствене установе;
- саветнику пацијената не омогући увид у медицинску документацију која је у вези са наводима изнетим у приговору или ако, у поступку по приговору, у року од пет радних дана не достави саветнику пацијената све тражене информације, податке и мишљења;
- директор здравствене установе, односно оснивач приватне праксе, не достави у одређеном року обавештење саветнику пацијената о предузетим мерама по приговору.

За овај прекршај казниће се и одговорно лице у здравственој установи, односно другом правном лицу које обавља здравствену делатност, новчаном казном од 30.000 до 50.000 динара, а за прекршај из става 1 овог члана тачке 2 до 7, 9 и 10 казниће се и здравствени радник–предузетник новчаном казном од 100.000 до 500.000 динара. Новчаном казном од 500.000 до 1.000.000 динара казниће се за прекршај здравствени радник–предузетник ако поступа супротно одредбама члана 25 став 12 овог закона, којим је прописана забрана обављања истраживања у приватној пракси (члан 44-45 ЗП).

Новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај здравствени радник ако:

- пацијенту ускрати право на информације;
- пацијенту, односно законском заступнику, не да обавештење које је потребно како би пацијент, односно законски заступник, донео одлуку о престанку или непрестанку на предложену медицинску меру, односно у медицинску документацију не унесе податак о датом обавештењу, или ако пацијенту, односно законском заступнику, онемогући увид у трошкове лечења;
- другим лицима саопшти личне информације за које је сазнао, односно које му је пацијент у току пружања здравствене заштите саопштио;
- без престанка пацијента, односно противно његовој вољи или без престанка законског заступника детета, односно пацијента лишеног пословне способности, над пацијентом предузме медицинску меру;
- у медицинску документацију пацијента не упише податак о престанку или одбијању престанка пацијента, односно законског заступника, на предложену медицинску меру и пацијенту не омогући увид у своју медицинску документацију, или ако не води медицинску документацију у складу са законом;
- законском заступнику не омогући увид у медицинску документацију када је пацијент малолетно, односно лице лишено пословне способности, као и ако детет, које је навршило 15 година живота и које је способно за расуђивање, не омогући увид у његову медицинску документацију;
- прекрши обавезу чувања нарочито осетљивих података о личности пацијента, односно располаже или рукује подацима из медицинске документације пацијента;

- не упише у медицинску документацију пацијента податак о напуштању здравствене установе без најаве пацијента, не обавести, без одлагања, о напуштању стационарне здравствене установе од стране детета, односно пацијента лишеног пословне способности, надлежни орган старатељства, односно законског заступника, или не обавести, без одлагања, надлежни орган старатељства о одлуци законског заступника да дете, односно пацијент лишен пословне способности, напусти стационарну здравствену установу, противно најбољем интересу пацијента. За наведене прекршаје казниће се и здравствени сарадник. Новчаном казном од 20.000 до 50.000 динара казниће се за прекршај саветник пацијената ако не доставља месечни извештај директору здравствене установе, односно тромесечни, шестомесечни и годишњи извештај Савету за здравље (члан 46-47 ЗП).

Здравствена заштита је основ јавног здравља и добробити сваког појединца и друштва у целини. Иако су и прекршајне санкције значајан одвраћајући фактор од противправних понашања у овој области, ипак у много већој мери мора бити развијена друштвена свест о значају заштите здравља.

18. БЕЗБЕДНОСТ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ КАО ГЛЕДАЛАЦА НА СПОРТСКИМ ДОГАЂАЈИМА

Безбедност особа са инвалидитетом на спортским догађајима не подразумева само предузимање мера за сигурно учествовање у спортским активностима, већ и њихову безбедност као гледалаца, односно публике на спортским догађајима.

Функционисање спортског система немогуће је спровести без одговарајућег спортског објекта као једног од кључних функционалних ресурса (Нешић, 2020: 188).³⁷ Када говоримо о функционалности спортских објеката за особе са инвалидитетом као публику, треба имати у виду њихову приступачност, у складу са позитивним правним прописима из области антидискриминационог и спортског права. Осим тога, Правилник о ближим условима за обављање спортских активности и спортских делатности („Службени гласник Републике Србије”, 42/2017), одредбом члана 8, прописује и неколико

37 Слично схватање се може наћи (Ignjatović, Mirić and Stanković, 2022).

посебних услова које спортски објекат мора испунити. Наиме, спортски објекат у или на коме се организује такмичење националног ранга, професионално такмичење или међународно спортско такмичење мора бити тако припремљен да је гледаоцима са инвалидитетом омогућено да посматрају такмичење на приближно истом нивоу као и остали присутни на или у спортском објекту.

За гледаоце са инвалидитетом морају се обезбедити следећи услови:

- засебна улазна капија, са одговарајућим приступом (рампом) сектору гледалишта који је за њих одређен;
- места у сектору на или у спортском објекту која имају добар, неометан преглед терена;
- обезбедити смештај и за пратиоце хендикепираних лица;
- на сваких 300 седишта на или у спортском објекту треба обезбедити најмање једно место за гледаоце са инвалидитетом.

Обавеза обезбеђивања доступног и безбедног окружења за праћење спортских догађаја не проистиче само из важећих националних прописа законског и подзаконског карактера, већ из међународних докумената регионалних организација, попут Савета Европе (Council of Europe - COE).

Као што се може закључити, и у овом правном акту, постоји недоследност у примени језичких термина за означавање особа са инвалидитетом (у ставу 2, тачка 3, помињу се „хендикепирана лица”). Ову номотехничку недоследност би требало исправити приликом измене и допуне одговарајућих правилника из области спорта.

Имајући у виду све наведено, примена постојећег правног оквира треба да допринесе потпуној безбедности особа са инвалидитетом, као учесника, али и као гледалаца (публике) на спортским догађајима, што је један од аспеката права на спорт и рекреацију који није био често у фокусу пажње научне и стручне јавности.³⁸

38 Безбедност особа са инвалидитетом као гледалаца на спортским догађајима, <https://uklonimobarijere.rs/bezbednost-osoba-sa-invaliditetom-kao-gledalaca-na-sportskim-dogadjajima/>, приступ 10.04.2022.

19. ЖИВОТ ИЗА ЗАТВОРСКИХ ЗИДИНА – ПОЛОЖАЈ ОСУЂЕНИКА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Да положај осуђеника са инвалидитетом није довољно прецизно регулисан, сведочи и чињеница да се осуђеници са инвалидитетом у поменутом Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора не помињу ни у једном члану. Све ово показује да специфичности положаја особа са инвалидитетом нису на адекватан начин препознате у одговарајућим подзаконским актима од значаја за извршење кривичних санкција заводског типа. Осим тога, већина казнено-поправних завода у Србији није доступна особама са инвалидитетом (Мирић, 2015: 810-811).

Посебно је тежак положај осуђеника са менталним инвалидитетом. Одредбом 12.1. Европских затворских правила прописано је да лица која су душевно оболела и чије душевно стање не дозвољава да буду у затвору морају бити смештена у специјалну установу. Међутим, упркос томе, приметно је да се одређени број осуђених лица са тешким менталним поремећајем налази у заводима за извршење кривичних санкција у којима не постоје одговарајући услови за њихово лечење и третман. Наведене особе су или дошле са већ постојећим поремећајем у завод или су оболеле у току издржавања казне. Оно што представља највећи проблем у остваривању права на адекватну медицинску негу ових особа јесте недостатак едукованог особља, односно психијатара, услед чега се терапија своди само на употребу медикамената, а не и на неки други адекватан рад, на пример, психотерапију, психосоцијалну рехабилитацију и сл. (Мирић, 2015: 812).

Слична ситуација је и са особама са физичким и сензорним инвалидитетом, с обзиром на то да у заводима често не постоје смештајни и други животни услови примерени врсти и степену потреба осуђених са инвалидитетом којима је за кретање неопходна употреба инвалидских колица или других ортопедских помагала. У вези са овим је и основно етиолошко питање малог обима криминалитета особа са инвалидитетом. Према владајућој теорији фрустрације, криминалитет особа са инвалидитетом је последица реакције на фрустрацију која се јавља због њихове искључености из друштвених токова што је условљено самим инвалидитетом као личним својством. Ипак, прихватљивије се чини становиште да се криминалитет особа са инвалидитетом може објаснити теоријом интеракционизма, па и етикетирања, будући да друштво својим стереотипима и предрасудама

стигматизира особе са инвалидитетом држећи их на тај начин изван, како просоцијалних, тако и антисоцијалних токова (Мирић, 2015: 812-813).

Још један од облика дискриминације са којим се сусрећу осуђеници са инвалидитетом јесте и недостатак одговарајућих третмана прилагођених њиховим потребама. Третман представља сложен систем метода, мера и поступака којима се утиче на услове живота осуђених лица и промену њихове личности у специфичним условима изолације (Константиновић Вилић, Костић, 2011: 163). Рекреативна и окупациона терапија заузимају посебно место у процесу ресоцијализације лица лишених слободе. У овом облику третмана до изражаја треба да дођу интереси, способности и лични афинитети осуђеника да развија свој дух и стваралачке могућности (Константиновић Вилић, Костић, 2006: 171). Изражен је проблем непостојање одговарајућих окупационих терапија намењених особама са инвалидитетом. Управо због тога је од изузетне важности посветити посебну пажњу планирању и реализацији програма третмана осуђеника са инвалидитетом, будући да је општи циљ издржавања казне затвора - живот осуђеника што више приближити животу на слободи и тиме их припремити за све оне изазове који их очекују након издржане казне затвора и изласка на слободу.

Положај осуђеника са инвалидитетом, иако тежак, могуће је побољшати. Потребно је, пре свега, створити услове за несметан живот и рад ове категорије осуђеника. То се може постићи уклањањем архитектонских баријераи стварањем приступачног окружења поштовањем одговарајућих архитектонских стандарда. Такође, у циљу остваривања сврхе третмана осуђеника, неопходно је осмислити и применити одговарајуће окупационе радионице и друге облике третмана који морају бити прилагођени потребама осуђеника са различитим врстама инвалидитета. Када је реч о подизању нивоа медицинске заштите особа са инвалидитетом, веома је важно обезбедити да осуђеници са инвалидитетом буду под сталним надзором одговарајућих здравствених служби, имајући у виду да само постојање инвалидности, у многим случајевима, представља велики ризик за опште здравствено стање осуђеника са инвалидитетом. Овим се не пледира за увођење неког вишег нивоа здравствене заштите ових осуђеника у односу на општу осуђеничку популацију (јер би такво поступање представљало само по себи дискриминацију), већ само указује на специфичност утицаја инвалидности на опште здравствено стање (Мирић, 2015: 814-815).

Такође, неопходно је поменути и Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора. Потребно је обезбедити да Правилник буде доступан на Брајевом писму или у одговарајућем аудио запису свим осуђеницима оштећеног вида. Осуђеном који је особа са инвалидитетом морају се обезбедити услови смештаја који одговарају његовим потребама, степену и врсти инвалидитета. Инвалидитет се мора узимати у обзир и приликом формирања група за третман, како би се створили несметани услови за реализацију третмана према овој категорији осуђеника. Осуђеници са инвалидитетом остварују право на рад, сходно својој радној способности, што је од изузетног значаја, имајући у виду улогу сврсисходног и корисног рада у процесу ресоцијализације осуђеника. Такође, осуђеницима са инвалидитетом би требало обезбедити услуге персоналних асистената, чиме би им се у великој мери олакшао живот у пенитенцијарним установама, имајући у виду да је ова услуга ванинституционалне помоћи особама са инвалидитетом већ доступна у појединим градовима у Србији (Београд, Ниш, итд). Овим би се живот осуђеника још више приближио позитивним аспектима живота на слободи, што је и један од циљева изрицања и извршења кривичних санкција. Сви изнети предлози имају за циљ да допринесу побољшању положаја осуђеника са инвалидитетом у установама за извршење заводских санкција у Србији и представљају више идеје него завршени концепт предлога јер о побољшању положаја осуђеника треба стално бринути, што је законска, а још и више, морална обавеза свих оних који се на било који начин баве проблемима од значаја за пенологију и пенитенцијарни систем.

Право на живот без дискриминације је универзално људско право. Овог права нису лишени ни осуђеници са инвалидитетом. Познато је да се на живот осуђеника у разним установама за извршење кривичних санкција, пројектују и сви они социо-економски услови живота на слободи. Особе са инвалидитетом се суочавају и на слободи са бројним видовима дискриминације. У затворској средини осуђеници се, поред дискриминације, сусрећу са депривацијом сигурности која може отежати па и онемогућити процес њихове ресоцијализације, односно реинтеграције у друштвене токове, што је неопходно за вођење успешног живота на слободи. Због тога је неопходно континуирано радити на уклањању свих облика дискриминације према осуђеницима са инвалидитетом. Посебно је важно подизати свест, како запослених у казнено-поправним заводима и окружним затворима, осталих осуђеника, тако и самих осуђеника са инвалидитетом, да је

инвалидитет лично својство са којим се може живети на потпуно исти начин као са било којим другим својством, а да инвалидитет никако није болест коју треба лечити. У остварење идеје ресоцијализације треба истински веровати у сваком конкретном случају. Једино ће тако кривичноправни систем бити истински делотворан, а заводске кривичне санкције оправдати своје постојање (Мирић, 2015: 816-817). На овај начин установе за извршење заводских санкција ће постати уистину места за ресоцијализацију лица која су у неком периоду свог живота дошла у сукоб са правним и друштвеним нормама.³⁹

20. КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У ДОБА ПАНДЕМИЈЕ ЗАРАЗНЕ БОЛЕСТИ „КОВИД 19“

„Ковид 19“ представља вирусну инфекцију која се веома лако преноси. Како би се спречило даље ширење болести, на територији Републике Србије, уведено је ванредно стање. Увођење ванредног стања има уставноправно упориште. Наиме, одредбом члана 200. Устава Републике Србије („Службени гласник РС“, 98/2006) прописано је да, када јавна опасност угрожава опстанак државе или грађана, Народна скупштина проглашава ванредно стање. Одлука о ванредном стању важи најдуже 90 дана. По истеку овог рока, Народна скупштина одлуку о ванредном стању може продужити за још 90 дана, већином од укупног броја народних посланика. За време ванредног стања, Народна скупштина се састаје без посебног позива и не може бити распуштена. Проглашавајући ванредно стање, Народна скупштина може прописати мере којима се одступа од Уставом зајемчених људских и мањинских права. Кад Народна скупштина није у могућности да се састане, одлуку о проглашењу ванредног стања доносе заједно председник Републике, председник Народне скупштине и председник Владе, под истим условима као и Народна скупштина. Кад Народна скупштина није у могућности да се састане, мере којима се одступа од људских и мањинских права може прописати Влада, уредбом, уз супотпис председника Републике. Мере одступања од људских и мањинских права које пропишу Народна скупштина или Влада важе најдуже 90

³⁹ Живот иза затворских зидина – положај осуђеника са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/zivot-iza-zatvorskih-zidina-polozaj-osudjenika-sa-invaliditetom/>, приступ 12.04.2022.

дана, а по истеку овог рока могу се обновити под истим условима. Кад одлуку о ванредном стању није донела Народна скупштина, Народна скупштина је потврђује у року од 48 сати од њеног доношења, односно чим буде у могућности да се састане. Ако Народна скупштина не потврди ову одлуку, одлука престаје да важи завршетком прве седнице Народне скупштине одржане по проглашењу ванредног стања. Кад мере којима се одступа од људских и мањинских права није прописала Народна скупштина, Влада је дужна да уредбу о мерама одступања од људских и мањинских права поднесе на потврду Народној скупштини у року од 48 сати од њеног доношења, односно, чим Народна скупштина буде у могућности да се састане. У супротном, мере одступања престају да важе 24 сата од почетка прве седнице Народне скупштине одржане по проглашењу ванредног стања.

Ванредно стање је, 15. марта 2020. године, уведено како би се заштитило здравље грађана наше домовине. Све уведене мере, укључујући и оне здравствено-санитарног карактера морају се безусловно поштовати. За кршење прописаних обавеза, предвиђене су прекршајне и кривичноправне санкције. Наиме, чланом 248. КЗ прописано је да ко за време епидемије какве опасне заразне болести не поступа по прописима, одлукама или наредбама којима се одређују мере за њено сузбијање или спречавање, казниће се новчаном казном или затвором до три године због кривичног дела непоступање по здравственим прописима за време епидемије. Осим овог кривичног дела, инкриминисано је и преношење заразне болести. Ово кривично дело врши онај ко не поступа по прописима, одлукама или наредбама за сузбијање или спречавање заразних болести, па услед тога дође до преношења заразне болести. Прописана казна за ово противправно понашање је до три године затвора (члан 249. КЗ).

У време ванредног стања и током трајања пандемије веома је важно не ширити лажне вести и панику. Ко изношењем или проношењем лажних вести или тврђења изазове панику, или теже нарушавање јавног реда или мира, или осујети или значајније омете спровођење одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења, казниће се затвором од три месеца до три године и новчаном казном. Ако је ово кривично дело учињено путем средстава јавног информисања или сличних средстава или на јавном скупу, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година (члан 343. КЗ).

Сузбијање болести захтева јединство и солидарност свих нас. У оваквим приликама, нема места паници и неодговорном понашању

којима угрожавамо своје здравље и здравље својих суграђана. Емпатија и солидарност треба да буду трајне вредности које нас повезују и омогућавају нам напредак на свим животним пољима.

21. КРИТИЧКИ ОСВРТ НА КРИВИЧНОПРАВНУ ЗАШТИТУ У СУДСКОЈ ПРАКСИ

Чињеница је да је последњих година много учињено на нормативном плану са циљем побољшања кривичноправне заштите особа са инвалидитетом. Да ли су ове промене утицале на унапређење судске праксе у овој области у Републици Србији? Чини се да је одговор ипак негативан.

Последњих неколико година дошло је до значајних промена у кривичном законодавству Србије. Међутим, када је у питању кривичноправна заштита особа са инвалидитетом, готово ништа се није променило. Наиме, промењени су називи појединих кривичних дела, али казне које су предвиђене када је жртва особа са инвалидитетом, у односу на запређене казне када је жртва кривичних дела особа која нема инвалидитет, и даље су, по правилу, блаже. Ову чињеницу је посебно важно истаћи када се говори о кривичним делима из групе дела против полне слободе. Тако је законодавац променио назив кривичног дела када је у питању силовање особе са инвалидитетом и других лица која не могу да пруже отпор па се ово кривично дело по важећем Кривичном закоником назива обљуба над немоћним лицем. Међутим, казне се и даље разликују у односу на силовање жене без инвалидитета те се намеће закључак да је жртва која не може да пружи отпор насилнику и даље „мање вредна“ од особе која нема инвалидитет и може да се брани. Овакво решење се може сматрати само по себи изузетно неправедним и дискриминаторским јер из њега произлази став да друштво мање штити оне који не могу да се бране, односно оне који су немоћни.

Потребно је истаћи и да се извршење ових дела тешко открива, као и да се жртве врло тешко одлучују да пријаве извршиоца. Осим тога, изузетно ниске и дискриминаторске казне посебно обесхрабрују жртве да се упусте у судски поступак тражења правне заштите. Стога је у сваком појединачном случају неопходно подржати жртву и породицу жртве како би предмет дошао до суда а затим утицати на суд да ова дела строже санкционише, промени казнену политику и изрекне

ефективну, а не условну затворску казну. Такође је од великог значаја да се поступак спроведе правилно како не би долазило до укидања пресуда и застарелости кривичног гоњења, што је чест случај када је у питању кривично дело блудних радњи у вези с кривичним делом обљубе над немоћним лицем (Косановић, Гајин, Миленковић, 2010: 40-41). Све ове околности утичу на обесхрабтивање самих особа са инвалидитетом да пријављују извршења кривичних дела и активно учествују у кривичним поступцима. Како би се уклонио јаз између нормативног и стварног, неопходно је јачати поверење грађана у правосудни систем у целини, кроз адекватну примену постојећих правних механизма за заштиту од криминалитета и њихово перманентно унапређење и усавршавање.⁴⁰

22. ПРАКТИЧНИ САВЕТИ ЗА ЖРТВЕ КРИМИНАЛИТЕТА

Особе са инвалидитетом се могу наћи и у улози жртве различитих облика криминалитета. Оне често постају „лаке мете“ управо због предрасуда да се оне веома тешко могу одупрети извршиоцу кривичног дела (Stevanović, 2022: 780). Животне ситуације се не могу увек предвидети. Сваком од нас се може десити да постане жртва неког кривичног дела. За жртву је то, по правилу, веома трауматично искуство. И то је сасвим разумљиво. Шта је најбоље урадити у тој ситуацији? Најважније је остати прибран и добро запамтити сваки детаљ који би допринео идентификацији извршиоца. Узмимо као пример разбојништво. Уколико неко употребом силе против неког лица или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело одузме туђу покретну ствар у намери да њеним присвајањем себи или другом прибави противправну имовинску корист, реч је о овом кривичном делу (члан 206 КЗ). Под „противправном имовинском користи“ не треба подразумевати само новац, већ било коју другу ствар до које неко жели доћи применом силе или претње. Треба истаћи да жртва никако не треба по сваку цену да брани своју имовину у случају да је нападнута оружјем, опасним оруђем или од стране физички јачег нападача, јер пружање отпора може довести до угрожавања живота и тела жртве. Уколико се разбојништво деси на јавном месту (улица, трг, парк), потребно је звати помоћ, како би неко од пролазника могао

⁴⁰ Ванредно стање у Републици Србији – спречавање ширења вируса „ковид 19“ (правна перспектива), <https://uklonimobarijere.rs/vanredno-stanje-u-republici-srbiji-sprecanje-sirenja-virusa-covid-19-pravna-perspektiva>, приступ 12.04.2022.

да савлада разбојника и лиши га слободе. Свако има право да лиши слободе учиниоца кривичног дела затеченог у извршењу кривичног дела. Ухапшено лице се мора одмах предати јавном тужиоцу или полицији, а ако то није могуће, мора се одмах обавестити један од тих органа (члан 292. ЗКП). Реч је о тзв. „грађанском хапшењу“, односно хапшењу при извршењу кривичног дела. Према сазнањима аутора, ова могућност у пракси није често коришћена. Више је могућих разлога за то. Пре свега, страх од учиниоца кривичног дела, ниска свест о потреби заштите жртава, неповерење у рад државних органа. Ипак, овакво поступање, уз преовлађујући ментални став; „То се мени неће десити, а судбина других ме се не тиче“, не доприноси стварању безбеднијег друштва. Не треба изгубити из вида да смо сви заједно одговорни за будућност земље у којој живимо и нашу сопствену безбедност и добробит. Од изузетне је важности пријавити извршење кривичног дела и учиниоца. То је врло важан начин сазнања за извршено кривично дело и учиниоца. Извршење кривичног дела се најчешће пријављује полицији или надлежном јавном тужиоцу. Кривичним закоником прописано је када непријављивање кривичног дела и учиниоца представља кривично дело. Наиме, ко зна да је неко лице учинило кривично дело за које се по закону може изрећи казна доживотног затвора или зна само да је такво дело учињено па то не пријави пре него што су дело, односно учинилац, откривени, казниће се затвором до три године (члан 332. став 1 КЗ). Овде је реч о непријављивању најтежих кривичних дела.

Након доласка полиције на лице места, уколико учинилац претходно није лишен слободе, полицијским службеницима треба пружити што детаљније информације о извршеном кривичном делу и учиниоцу. У овом поступку, могу бити од помоћи „девет златних питања криминалистике“:

Шта се десило?

Одговор на ово питање полицији и јавном тужиоцу пружа увид у основне податке о конкретном догађају што је од значаја за правилну и закониту квалификацију кривичног дела.

Где и када?

Место и време извршења кривичног дела су, такође, веома важни за правну квалификацију и каније процесуирање учиниоца кривичног дела.

Како?

Опис начина извршења кривичног дела често доприноси бржем и лакшем откривању учинилаца јер многи од њих имају специфичан начин деловања (тзв. *modus operandi*), према којем се лако распознају.

Ко?

У одговору на ово питање жртва треба што детаљније да опише нападача, тј. све његове карактеристике које је могла запазити (висину, боју очију, косе, облик лица, фризуру, неки специфични ожиљак на телу, итд). Ово су често кључни подаци за откривање учиниоца.

С ким?

Одговор на ово питање указује на то да ли је у извршењу кривичног дела учествовала једна или више особа. Уколико је могуће, требало би описати шта је свако од учинилаца предузео.

Чиме?

Средство извршења кривичног дела може довести до откривања учиниоца кривичног дела па је зато од нарочите важности обавестити полицијске службенике и о томе.

Зашто?

Уколико је познат неки специфичан мотив извршења кривичног дела, потребно је надлежним државним органима скренути пажњу и на ову околност јер, код многих кривичних дела, управо анализа мотива извршења може допринети и откривању учиниоца.

Над ким?

Одговор на ово питање указује на жртву конкретног кривичног дела. Жртва треба да пружи и детаљне податке о себи (адреса пребивалишта или боравишта) јер на тај начин омогућава надлежним државним органима да је лакше контактирају у случају потребе.⁴¹

Када је реч о особама са инвалидитетом као жртвама кривичних дела, неопходно је истаћи да је управо инвалидитет фактор који често погодује виктимизацији ове категорије људи. То никако не би требало да обесхрабри особе са инвалидитетом да пријављују кривична дела и тако посредно утичу на побољшање нивоа своје безбедности. **Уколико је особа са инвалидитетом била жртва неког кривичног дела са елементима насиља, неопходно је да се најпре склони на безбедно место, а затим, одатле контактира полицију, службу хитне медицинске помоћи и остале надлежне службе.**

⁴¹ Како реаговати у случају да постанете жртва кривичног дела?, <http://prosperiraj.rs/reagovati-slucaju-da-postanete-zrtva-krivichnog-dela/>, приступ 12.03.2023.

Када је реч о дискриминацији, још једном треба истаћи да је најстрожи облик правне заштите од дискриминације предвиђен Кривичним закоником. У њему је садржано више кривичних дела повезаних са дискриминацијом (повреда равноправности, повреда права употребе језика и писма, повреда слободе изражавања националне или етничке припадности, повреда слободе исповедања вере и вршења верских обреда, повреда угледа због расне, верске, националне или друге припадности, изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости и расна и друга дискриминација).

Као што је познато, кривична пријава се може поднети на више начина: телефоном – позвати број 192 (позив је бесплатан) или локалну станицу полиције; у писаној форми – послати писано обавештење станици полиције; или лично - одласком у полицијску станицу – јавити се на пријавницу дежурном полицајцу. Осим тога, кривична пријава може се поднети и непосредно јавном тужиоцу, и то: телефоном, електронском поштом, у писаној форми или усмено на пријавници тужилаштва.⁴²

Пријављивањем кривичног дела и учиниоца не завршава се улога жртава (оштећених) у кривичном прогону учинилаца кривичних дела. Учешће оштећених у кривичним поступцима је од изузетне важности за процесуирање и кажњавање извршилаца кривичних дела. Често је оштећени и једини сведок извршења кривичног дела. У том случају, без његовог активног учешћа у кривичном поступку, често није могуће процесуирати извршиоце кривичних дела. Правна последица оваквог поступања је доношење ослобађајуће пресуде, услед недостатка доказа. Оштећени који осећа анксиозност због потребе сведочења и боравка у суду, може се обратити за помоћ и подршку и Служби за подршку сведоцима и оштећеним у свим судовима и јавним тужилаштвима у којима су овакве службе формиране или некој од бројних невладиних организација које се баве заштитом учинилаца кривичних дела.⁴³

Обавеза свих нас је да допринесемо стварању безбеднијег друштва, а основни предуслов да се оствари овај узвишени циљ, поред мера превенције, оличен је и у принципу да свако ко је крив за

42 Универзитет у Нишу, Правни факултет, Правна клиника за заштиту од дискриминације, Шта је дискриминација и како се од ње заштитити?, <http://www.prafak.ni.ac.rs/pravna-klinika/files/Flajer-diskriminacija-final-26feb2019.pdf>, приступ 19.06.2022.

43 Како реаговати у случају да постанете жртва кривичног дела?, <http://prosperiraj.rs/reagovati-slucaju-da-postanete-zrtva-krivichnog-dela/>, приступ 12.03.2023.

извршење неког кривичног дела буде осуђен и кажњен. Друштвена и правна реакција на криминалитет почиње његовим евидентирањем, у чему је кључна улога самих жртава.⁴⁴

23. ЕМПИРИЈСКИ ПРИСТУП ЛИНГВИСТИЧКОЈ ДИСКРИМИНАЦИЈИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ – КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТ

У овом делу монографије ће бити приказани резултати емпиријског истраживања о језику инвалидности као фактору дискриминације особа са инвалидитетом који су претходно објављени у оквиру чланка „Језик инвалидности као фактор дискриминације особа са инвалидитетом“, који је објављен 2018. године, у часопису *Темида*, вол. 18, бр. 1, стр. 111-126. Иако у науци није пракса да се резултати већ објављеног истраживања поново публикују, овакав приступ може бити користан из најмање два разлога. Прво, веома је мало истраживања на ову тему објављено у Републици Србији, а друго, имајући у виду да је циљ ове монографије да укаже на свеобухватност кривичноправне заштите особа са инвалидитетом, сасвим је јасно да истраживању овог типа има места у оваквој врсти научног дела. Осим тога, методолошка поставка овог истраживања може бити од користи и младим истраживачима различитих специјалности, приликом емпиријских истраживања различитих проблема у области права особа са инвалидитетом.

23.1. Предмет и циљ истраживања

У стручној и научној литератури, према сазнањима којима аутор располаже, недостају подаци о ставовима људи о језику инвалидности и његовом утицају на дискриминацију особа са инвалидитетом. Будући да погрешна употреба језика може подстаћи дискриминацију, важно је испитати ставове људи о овом питању. За потребе овог рада спроведено је истраживање о ставовима корисника друштвене мреже Фејсбук о језику инвалидности и дискриминацији особа са инвалидитетом употребом неадекватних термина. Основни циљ истраживања је

⁴⁴ Практични савети у случају да постанете жртва кривичних дела <https://uklonimobarijere.rs/prakticni-saveti-za-postupanje-u-slucaju-da-postanete-zrtva-krivicnih-dela/>, 12.04.2022.

био да се утврди у којој мери корисници друштвене мреже Facebook препознају језик као средство дискриминације и уочавају везу између језика и процеса виктимизације особа са инвалидитетом када је реч о кривичном делу повреде равноправности. Претпоставка која се проверавала истраживањем се односила на то да корисници друштвених мрежа препознају дискриминацију особа са инвалидитетом путем језика и да је препознају као кривично и друштвено опасно дело.

23.2. Метод и узорак истраживања

Од истраживачких техника коришћена је online анкета. Анкетирање испитаника је спроведено одговарајућем упитником. Упитник се састојао од 13 питања. Питања су тако структурисана да је на осам питања требало одговорити избором једног од понуђених одговора, а на пет питања уписивањем одговора у слободној форми. Најпре се од испитаника захтевало да се изјасне о полу, старости, образовању и врсти инвалидитета (уколико је испитаник особа са инвалидитетом), након чега су испитаници одговарали на питања у вези са предметом истраживања. Питања су била тако формулисана и структурисана да су испитаници у својим одговорима износили ставове о положају особа са инвалидитетом у друштву, погрешном етикетирању особа са инвалидитетом као значајном делу језика инвалидности, његовој кажњивости и друштвеној опасности и утицају на процес виктимизације особа са инвалидитетом. Такође, испитаници су изнели и одређене предлоге за побољшање друштвеног положаја особа са инвалидитетом. Упитник је био јавно доступан на друштвеној мрежи Facebook (на неколико online група које окупљају особе са инвалидитетом), тако да унапред није било могуће предвидети колики ће узорак бити. Из тих разлога узорак је случајан. Упитник, као инструмент за прикупљање података, пре свега је био намењен корисницима друштвене мреже Facebook са инвалидитетом, али је био доступан и осталим корисницима (од 18.1. до 31.1.2015), а учешће у истраживању је било добровољно и анонимно. Анонимност је имала за циљ да допринесе објективности самог истраживања и отклањању могућности давања друштвено пожељних одговора, што је веома важно имајући у виду да језик инвалидности у многоме утиче на квалитет живота особа са инвалидитетом.

У спроведеном истраживању учествовало је укупно 20 корисника Facebook-а. Шеснаест испитаника је навело да има неки облик инвалидитета. Највећи број испитаника има неки облик физичког инвалидитета (13), сензорног (2), 1 испитаник није желео да се изјасни о врсти свог инвалидитета, док је 4 испитаника без инвалидитета. Међу испитаницима није било лица са менталним инвалидитетом. У погледу полне структуре испитаника, преовлађују особе мушког пола (11). У погледу старосне структуре највећи број испитаника (13) припада старосној групи 36-49 година, 5 припада старосној групи 18-35 година, док по 1 испитаник припада старосној групи 50-60 година и преко 60 година старости. Што се степена образовања тиче, највећи број испитаника је завршио средњу школу (11), факултет (6), магистарске студије (1), основну школу (1), док је један испитаник стекао научни назив доктора наука.

23.3. Резултати истраживања

У овом делу рада ће бити анализирани резултати истраживања, имајући у виду одговоре испитаника на поједина питања из упитника.

На питање „*Како бисте оценили положај особа са инвалидитетом у друштву?*“, већина испитаника је одговорила да је он веома лош (6) или лош (11), 2 добар, док се један испитаник изјаснио да о томе нема став. Ове резултате треба имати у виду приликом креирања мера за побољшање целокупног друштвеног положаја особа са инвалидитетом јер могу указати на то какву перцепцију о сопственом положају у друштву имају саме особе са инвалидитетом обухваћене спроведеним истраживањем.

Одговори на питање „*У којој мери начин на који се етикетају особе са инвалидитетом утиче на њихов друштвени положај?*“ указују на то да већина испитаника сматра да начин етикетања утиче на друштвени положај особа са инвалидитетом (7), веома утиче (6), делимично утиче (6), док само 1 испитаник нема став о томе. Ови резултати су врло охрабрујући јер показују да већина особа са инвалидитетом из узорка препознаје важност адекватне употребе језичких средстава када је реч о језику инвалидности.

На питање „*Који термин је, по Вашем мишљењу, најприкладнији за идентификацију особа са неком врстом инвалидитета/ометености?*“ испитаници су давали посве различите одговоре: инвалиди, особе са

инвалидитетом, ометена особа, особа са ометеношћу, онеспособљена или онеспособљавана особа, особе у стању потребе за додатном подршком. Има и мишљења да ове особе треба једноставно ословљавати по имену, без било какве одреднице у погледу инвалидитета. Термин „онеспособљавана особа“ у последње време привлачи пажњу због чињенице да је фокусиран на друштвени аспект настанка инвалидности. Да би се пронашао одговарајући термин за означавање особа са инвалидитетом потребно је постићи широку друштвену сагласност свих релевантних друштвених чинилаца. У овом процесу особе са инвалидитетом имају кључну улогу.

Питање „*Да ли сматрате да употреба неадекватних термина може подстаћи виктимизацију особа са инвалидитетом?*“ је имало за циљ да утврди какав је став испитаника о улози језика инвалидности у процесу виктимизације особа са инвалидитетом. Већина испитаника (9) сматра да употреба неадекватних термина може допринети да особа са инвалидитетом лакше постане жртва кривичних дела. Према мишљењу неких од њих негативно етикетирање особа са инвалидитетом доводи до осећања ниже вредности и пада самопоуздања, што све може погодовати виктимизацији јер већина термина који се користе представљају одраз става да су особе са инвалидитетом мање вредне (сетимо се још увек присутног термина „особа са посебним потребама“). Забрињавајуће је и то што 5 испитаника о овом питању нема став, а шест сматра да употреба неадекватних језичких средстава не утиче на виктимизацију особа са инвалидитетом. Такође, занимљиви су и одговори на питање „*Да ли неадекватно означавање особа са инвалидитетом може представљати радњу извршења кривичног дела повреде равноправности?*“ Иако већина испитаника препознаје друштвену опасност и кажњивост неадекватне употребе језичких средстава када је реч о означавању особа са инвалидитетом, немали број испитаника (5) не сматра употребу неадекватних термина кажњивим делом. Овакви резултати представљају својеврсни аларм за криминологе, виктимологе, али и научнике других специјалности и ширу друштвену заједницу да више пажње посвете подизању друштвене свести о потреби стварања недискриминаторског окружења и када је реч о језику инвалидности, с једне стране, али и повећању капацитета самих особа са инвалидитетом да препознају повреду равноправности као кривично дело.

Према мишљењу испитаника особе са инвалидитетом су најчешће жртве кривичних дела против права и слобода човека и грађанина

(12), криминалитета насиља (2), имовинског криминалитета (1), док четвртина испитаника о томе нема став.

На основу одговора на питање „У којим областима друштвеног и јавног живота је најучљивије неправилно означавање особа са инвалидитетом?“ закључујемо да највећи део испитаника сматра да је овај негативни друштвени феномен најприсутнији у образовању, запошљавању, здравству, итд.

Према мишљењу већине испитаника, друштвени положај особа са инвалидитетом се може поправити едукацијом и сензибилизацијом шире друштвене заједнице, као и неговањем културе поштовања различитости.

Иако је ово истраживање спроведено на веома малом узорку који у многеме отежава извођење општих закључака, његови резултати указују да корисници друштвене мреже Facebook препознају дискриминацију особа са инвалидитетом путем језика и да је препознају као кривично и друштвено опасно дело, али да су неопходна и додатна истраживања како би се до краја објаснио однос између језика инвалидности и виктимизације (Мирић, 2015: 120-123).

24. ЗАКЉУЧАК

Друштвени и правни положај особа са инвалидитетом мењао се кроз историју. Он се може посматрати кроз дугу историју човечанства. Иако инвалидитет може да настане утицајем бројних фактора, пренаталних, перинаталних и постнаталних, његов прави узрок је увек у онемогућавању особа са инвалидитетом да се под једнаким условима укључе у друштвене токове.

Последњих година учињено је заиста много на нормативном плану, како на међународном, тако и на националном нивоу, на заштити и промоцији права особа са различитим врстама инвалидитета. Посебно су видљиви позитивни помаци у кривичном и грађанском праву. Створени су целовити правни механизми за заштиту права особа са инвалидитетом. Остаје питање: Да ли бити једнак пред законом значи бити једнак и у друштву? Чини се да се на ово питање још увек не може дати позитиван одговор, коме треба тежити. Суштинска интеграција особа са инвалидитетом у српско друштво је најбољи гарант правне државе у којој ће сви њени грађани бити равноправни у правима и обавезама. Да бисмо унапређивали своју домовину и њен правни систем, морамо је истински и волети.

Дискриминација је глобални проблем. Готово да нема области човековог живота и рада где се ова негативна појава не уочава. Особе са инвалидитетом су, свакако, у повећаном ризику да постану жртве дискриминације. Нажалост, дискриминација није ни изблиза једини проблем са којим се оне суочавају у свакодневном животу. Као што се може видети из досадашњег излагања, особе са инвалидитетом се налазе у повећаном ризику од виктимизације свим облицима насиља (физичко, психичко, емоционално, мешовито). Због тога је друштвени одговор на ове противправне појаве изузетно комплексан и захтева активност и координисану акцију свих државних органа, организација цивилног друштва и осталих друштвених сегмената.

Кривично право представља последње средство за заштиту друштвених вредности. Када се сви остали правни механизми покажу недовољним и неефикасним, кривичноправни механизми почињу да делују. Веома важан позитиван помак је учињен када је измењена инкриминација кривичног дела повреда равноправности из члана 128. КЗ и уведен и инвалидитет као посебан елемент бића овог кривичног дела. Наиме, изменама кривичног законодавства из 2016. године, као један од основа повреде равноправности наведен је и инвалидитет,

што је у складу са чланом 21. Устава Републике Србије о забрани дискриминације.

Измена члана 54а. КЗ и прописивање и посебне отежавајуће околности, ако је кривично дело учињено из мржње према особама са инвалидитетом, допринела би њиховој потпунијој кривичноправној заштити. У одговарајућим одељцима анализирана је и прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом, према споредном законодавству које садржи одговарајуће казнене одредбе од значаја за положај особа са инвалидитетом у кривичном праву.

Као што се може видети из текста, особе са инвалидитетом се суочавају са бројним видовима дискриминације које нису поштеђена ни лица лишена слободе. Право на живот без дискриминације је универзално људско право. Познато је да се на живот осуђеника у разним установама за извршење кривичних санкција пројектују и сви они социо-економски услови живота на слободи. Особе са инвалидитетом се суочавају и на слободи са бројним видовима дискриминације. У затворској средини осуђеници се, поред дискриминације, сусрећу и са депривацијом сигурности која може отежати па и онемогућити процес њихове ресоцијализације, односно реинтеграције у друштвене токове, што је неопходно за вођење успешног живота на слободи. Због тога је неопходно континуирано радити на уклањању свих облика дискриминације према осуђеницима са инвалидитетом.

Посебан проблем је и насиље са којим се суочавају особе са инвалидитетом, нарочито оне које живе у резиденцијалним установама. Заштита особа са инвалидитетом од насиља је комплексан друштвени задатак. Кривичноправни систем је последњи механизам одговора на насиље. Са аспекта развитка друштвене свести и сузбијања свих облика насилничког понашања, посебно је важно развијати програме примарне, секундарне и терцијарне превенције. Да би се насиље сузбило потребно је много рада и посвећености целог друштва, али плодови тог рада превазилазе уложен труд. У основи борбе против насиља јесте подизање свести о значају живота, емпатије и солидарности.

Особе са инвалидитетом суочавају се и са различитим облицима дискриминације у свету рада и запошљавања, што може имати и своје кривичноправне импликације. Оснаживање запослених особа са инвалидитетом да пријављују сваку повреду права по основу рада и социјалног осигурања ће сигурно допринети њиховој ефикаснијој заштити у овој области. Радно окружење треба бити стимулативно за сваког радника што ће позитивно утицати на целокупни радни учинак.

Особе са инвалидитетом суочавају се са великим проблемима приликом покушаја да уђу у свет рада на равноправним основама као и сви остали грађани. Као што је већ речено, последњих година је учињено много на нормативном плану, усвајањем бројних закона и ратификацијом многих значајних међународних конвенција које се тичу особа са инвалидитетом. Та законска решења су у највећој мери добра и усмерена су на стварање повољних услова за запошљавање особа са инвалидитетом. Међутим, проблем настаје када треба применити постојећа законска решења. То се нарочито односи на примену одредби Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, у делу који се односи на примену квотног система запошљавања. Због недовољних професионалних квалификација особа са инвалидитетом условљеним њиховим ниским образовним статусом и још увек присутним предрасудама код послодаваца о радном учинку и могућностима особа са инвалидитетом, послодавци се углавном одлучују да своју обавезу предвиђену овим законом измире на други начин (плаћањем пенала или склапањем уговора о пословној сарадњи са предузећима која запошљавају особе са инвалидитетом). Сматрам да би могућност склапања уговора о пословној сарадњи требало искључити јер се тиме само фаворизују заштитне радионице које углавном и склапају такве уговоре на уштрб запошљавања особа са инвалидитетом на отвореном тржишту, што је свакако много боље решење за све стране у радноправном односу. Неки послодавци сматрају да је држава неспремно ушла у примену Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, што наравно не може и не сме бити оправдање за мањкавости у његовој примени које су резултирале малим бројем запослених особа са инвалидитетом. Субвенције државе за запошљавање особа са инвалидитетом су свакако добар стимуланс послодавцима, али оне не смеју прерасти у својеврсну награду послодавцима за једно нормално и сврсисходно понашање - запошљавање особа са инвалидитетом без било какве дискриминације. Такође, требало би особама са инвалидитетом олакшати приступ образовном процесу, нарочито високом образовању, и што је још важније, код њих развијати и подизати свест о значају образовања и подизања стручних и професионалних компетенција. Тиме би саме особе са инвалидитетом постале квалификованије за много боље и плаћеније послове и уједно директно утицале на подизање квалитета сопственог живота.

Од изузетног значаја је и прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом у Републици Србији. Она је, истина, фрагментарна

јер се одговарајуће одредбе налазе у законима из различитих области. Иако фрагментарно решавање одређеног правног питања није обично потпуно, овакав приступ се може оценити као позитиван јер се саме особе са инвалидитетом на овај начин штите од већег броја противправних понашања што спречава њихову (ре)виктимизацију.

Особе са инвалидитетом су и учесници у саобраћају. Кретање је основна људска потреба и она се може задовољити не само ходањем већ и употребом различитих помагала. О овом аспекту живота особа са инвалидитетом се у општој јавности често говори и промишља са много предрасуда и стереотипа, што представља посебан друштвени проблем. Особе са инвалидитетом су учесници у саобраћају као и сви други људи. Њихов положај као учесника у саобраћају не би требало да се разликује од положаја, као и права и обавеза других учесника. Нажалост, у Србији бројни чиниоци утичу да се кретање особа са инвалидитетом додатно отежава. Лоша саобраћајна инфраструктура, недоступност превозних средстава, недостатак „саобраћајне културе“, различити облици дискриминације, само су неки од њих. Како превазићи овај проблем? Постоји много начина: подизањем нивоа „саобраћајне културе“, доследним поштовањем правила саобраћаја и санкционисањем прекршилаца.

Пандемија заразне болести „ковид 19“ и увођење ванредног стања у Републици Србији изменила је животе свих грађана па и самих особа са инвалидитетом.

Особе са инвалидитетом старије животне доби могу се наћи у улози жртава различитих кривичних дела. Стварање услова за спречавање њихове ревиктимизације представља темељ државе засноване на владавини права.

Побољшању укупног друштвеног и правног положаја особа са инвалидитетом би, према мишљењу аутора, допринела и боља и потпунија база података о њиховом броју. Тиме би се створили услови за унапређивање постојећих и стварање нових јавних политика за заштиту права особа са инвалидитетом. Ово се не односи само на општу популацију особа са инвалидитетом, већ и на жртве различитих облика криминалитета.

Примећено је да потпуни подаци о жртвама недостају судској статистици, што је један од највећих њених недостатака годинама уназад. Стварање регистра особа са инвалидитетом који би садржао само најосновније податке о особи са инвалидитетом (о врсти инвалидитета) представљало би добар начин да се стекне увид у тачан број особа са инвалидитетом у Србији. Постојање ових података

је од пресудног значаја како за будућа научна истраживања у овој области тако и за креирање активних мера за побољшање положаја и унапређење права особа са инвалидитетом. Наравно, подаци из ове евиденције представљали би службену тајну и њихово коришћење би било регулисано позитивноправним прописима Републике Србије. Иако у вези са стварањем овакве евиденције података постоје различита мишљења и међу самим особама са инвалидитетом, сматрам да би било веома значајно посветити више пажње овом питању у будућности.

Монографија има свој практични аспект и због навођења практичних савета који се могу применити у случају да се особе са инвалидитетом нађу у улози жртава неког облика криминалитета. На овај начин монографија добија, поред криминолошког, и виктимолошки значај.

Коначно, монографија „Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом у Републици Србији“ представља, према сазнањима аутора, први целовити рад овакве врсте у српској криминолошкој, кривичноправној и виктимолошкој науци. Жеља је аутора да она представља својеврсну синтезу постојећих знања мултидисциплинарног карактера из ове области. Намењена свима који се професионално или научно баве различитим питањима инвалидитета и инвалидности, као и самим особама са инвалидитетом, може представљати корисну основу за даља истраживања и стицање нових сазнања.

Може се закључити да је унапређен положај, нарочито особа у кривичном и грађанском праву. Створени су правни механизми за заштиту права особа са инвалидитетом. Остаје питање да ли бити једнак пред законом значи бити једнак и у друштву? Чини се да се на ово питање још увек не може дати позитиван одговор, коме треба тежити. Суштинска интеграција особа са инвалидитетом у српско друштво је најбољи гарант правне државе у којој ће сви њени грађани бити равноправни у правима и обавезама. Да бисмо унапређивали своју домовину и њен правни систем морамо је истински и волети. Тек тада ћемо моћи да закључимо да смо генерацијама које долазе и које ће нас наследити оставили Србију као боље место за живот. Ово је завет наших предака, наша обавеза и част и залог за будућност.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Ignjatović, M., Mirić, F., Stanković, G. (2022) IEL Sports Law in Serbia. Alphen upon Rhine, The Netherlands: Kluwer Law International B.V.

Milić Babić, M. (2009) Nasilje i osobe sa invaliditetom, *Ljetopis socijalnog rada*, год. 16, бр. 3, 595-614.

Mirić, F. (2017) Protection of people with disabilities against discrimination in Criminal Law, "Globalization and Law", Collection of papers from the International Scientific Conference, held on 20-21 April 2017, Faculty of Law, University of Niš, Niš, 209-220.

Mirić, F. (2019) Awareness of persons with disabilities of criminal justice protection against discrimination in the former SFRJ countries', *Teme*, vol. 43, No. 4, 1095-1108.

Mirić, F., Nikolajević, A. (2021) Violence against Persons with Disabilities: The "Dark Number" of Crime, *Facta universitatis: Series Law and Politics*, vol. 19, No. 2, 111-120.

Stevanović, A. (2022) Persons with disabilities and criminal justice system: analyzing discriminatory treatment, In: Lj. Kovačević, D.Vujadinović, M. Evola (ur.) *Intersectional discrimination of girl and women with disabilities and means of their empowerment*, Belgrade: Faculty of Law, University of Belgrade.

Skulić, M., Bajović, V. (2022) Sexual abuse of women with disabilities in Serbian criminal legislation and legal practice, in Lj. Kovačević, D. Vujadinović, M. Evola (eds.) *Intersectional discrimination of girl and women with disabilities and means of their empowerment*, Belgrade: Faculty of Law, University of Belgrade.

Александровић, М., Јоргић, Б., Мирић, Ф. (2016) *Холистички приступ адаптивном физичком вежбању - уџбеник за студенте мастер академских студија*, Ниш: Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Нишу.

Бекер, К., Милошевић, Т. (2017) *Насиље над женама са инвалидитетом: полазна студија*, Београд: Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом MDRI-S.

Васиљевић-Продановић, Д., Марков, З., Којић, М. (2010) Особе са инвалидитетом у Србији кроз призму европских изазова и интеграција, in Ђ.Ђурић (ed.) *Друштвени изазови европских интеграција: Србија и упоредна искуства, део 2. Зборник радова са међународног скупа*, Нови Сад: Факултет за правне и пословне студије.

Димовски, Д. (2020) *Злочин мржње*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу.

Јовашевић, Д. (2006) *Лексикон кривичног права*, Београд: Службени гласник.

Јоргић, Б., Александровић, М., Мирић, Ф., Чоловић, Х., Димитријевић, Ј. (2020) *Холистички приступ адаптивној физичкој активности-теорија и пракса*, Ниш: Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Нишу.

Константиновић Вилић, С., Костић, М. (2006) *Пенологија*, Ниш: Свен.

Константиновић Вилић, С., Костић, М. (2011) *Пенологија*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета.

Косановић, М., Гајин, С., Миленковић, Д. (2010) *Забрана дискриминације у Србији и рањиве друштвене групе*, Београд: Програм Уједињених нација за развој, Канцеларија у Србији.

Костић, М., Димовски, Д., Мирић, Ф. (2015) *Малолетничка делинквенција кроз призму новинских извештаја у дневном листу „Политика“ 1904-1941*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу.

Лазаревић, Ј. (2006) *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд: Савремена администрација.

Марковић, М. (2014) *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији - Особе са инвалидитетом у Србији*, Београд: Републички завод за статистику.

Мирић, Ф. (2012) Кривичноправна заштита старих лица и ризик од њихове виктимизације код кривичних дела са елементима насиља у породици, *Темида*, год. 15, бр. 1, 217-230.

Мирић, Ф. (2014) Квалитет живота особа са инвалидитетом у Србији, *Социјална мосоа*, 47-57.

Мирић, Ф. (2015) Дискриминација осуђеника са инвалидитетом, *Наука, друштво, транзиција: зборник радова са научног скупа*, бр. 2, 809-818.

Мирић, Ф. (2015) Идеолошки оквир страдања особа са инвалидитетом у Другом светском рату, *Пешчаник*, бр. 13, бр. 114-121.

Мирић, Ф. (2015) Језик инвалидности као фактор дискриминације особа са инвалидитетом, *Темида*, год. 18, бр. 1, 111-126.

Мирић, Ф., Васиљевић-Продановић, Д. (2018) Друштвени одговор на насиље над особама са инвалидитетом, у: Маџановић, Н. (ур.) *Не насиљу-јединствен друштвени одговор*, Бања Лука: Центар модерних знања.

Нешић, Б. (2020) *Увод у спортско право*, Београд: Спортска академија.

Николић-Ристановић, В. (2019) *Од жртве до победника-виктимологија као теорија, пракса и активизам*, Београд: ИГП Прометеј.

Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018) *Криминологија*, Београд: Прометеј.

Петровић, Ј. (2012) Преглед односа друштва према особама са инвалидитетом кроз историју, *Теме*, год. 36, бр. 2, 865-886.

Ружичић-Новковић, М. (2014) *Представљање особа са инвалидитетом у медијском дискурсу Србије*, Нови Сад: Центар „Живети усправно”.

Радивојевић, З., Раичевић, Н. (2007) Заштита особа са инвалидитетом у међународном праву, *Анали Правног факултета у Београду*, год. 55, бр. 2, 98-115.

Тањевић, Н., Мирић, Ф. (2013) Сузбијање дискриминације особа са инвалидитетом у области рада и запошљавања - стање и перспективе, *Темид*, год. 16, бр. 1, 133-150.

Татић, Д. (2006) *Увод у Међународну конвенцију о правима особа са инвалидитетом*, Београд: Центар за самостални живот инвалида Србије.

Коришћени електронски извори

Безбедност особа са инвалидитетом као гледалаца на спортским догађајима, <https://uklonimobarijere.rs/bezbednost-osoba-sa-invaliditetom-kao-gledalaca-na-sportskim-dogadjajima/>, приступ 10.04.2022.

Ванредно стање у Републици Србији – спречавање ширења вируса Covid 19 (правна перспектива), <https://uklonimobarijere.rs/van-redno-stanje-u-republici-srbiji-sprecavanje-sirenja-virusa-covid-19-pravna-perspektiva>, приступ 12.04.2022.

Ђорђевић, М. (2012) *Језик инвалидности кроз историју*, <http://www.izkruga.org/e-literatura/96-jezik-invalidnosti-kroz-istoriju>, приступ 12.03.2023.

Живот иза затворских зидина – положај осуђеника са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/zivot-iza-zatvorskih-zidina-polozaj-osudjenika-sa-invaliditetom/>, приступ 12.04.2022.

Извештавање о малолетним учиниоцима кривичних дела са инвалидитетом у Краљевини СХС - случај малог грбавка, <https://uklonimobarijere.rs/izvestavanje-o-maloletnim-uciniocima-krivicnih-dela-sa-invaliditetom-u-kraljevini-shs-slucaj-malog-grbavka/>, приступ 03.03.2022.

Казнене одредбе из закона о планирању и изградњи, <https://uklonimobarijere.rs/kaznene-odredbe-iz-zakona-o-planiranju-i-izgradnji/>, приступ 10.04.2022.

Казнене одредбе у закону о социјалној заштити, <https://uklonimobarijere.rs/kaznene-odredbe-u-zakonu-o-socijalnoj-zastiti/>, приступ 10.04.2022.

Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/004_Microsoft%20Word%20-%20UN_Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf, приступ 08.01.2022.

Кривична дела против полне слободе - обљуба над немоћним лицем, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-polne-slobode-obljuba-nad-nemocnim-licem/>, приступ 09.04.2022.

Кривична дела против права и слобода човека и грађанина – повреда равноправности, <https://uklonimobarijere.rs/krivicna-dela-protiv-sloboda-i-prava-coveka-i-gradjanina-povreda-ravnopravnosti/>, приступ 09.04.2022.

Криминолошко објашњење криминалитета особа са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/kriminolosko-objasnjenje-kriminaliteta-osoba-sa-invaliditetom/>, приступ 11.04.2022.

Мирић, Ф. (2018) Како реаговати у случају да постанете жртва кривичног дела?, <http://prosperiraj.rs/reagovati-slucaju-da-postanete-zrtva-krivicnog-dela/>, приступ 12.03.2023.

Мултидисциплинарни приступ насиљу над особама са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/multidisciplinarni-pristup-nasilju-nad-osobama-sa-invaliditetom/>, приступ 12.04.2022.

Облици дискриминације према особа са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/oblici-diskriminacije-prema-osobama-sa-invaliditetom/>, приступ 09.04.2022.

Особе са инвалидитетом и вишеструка дискриминација – кривичноправни аспект, <https://uklonimobarijere.rs/osobe-sa-invaliditetom-i-visestruka-diskriminacija-krivicnopravni-aspekt/>, приступ 09.04.2022.

Особе са инвалидитетом као учесници у саобраћају, <https://uklonimobarijere.rs/osobe-sa-invaliditetom-kaoucesnici-u-saobračaju/>, приступ 10.04.2022.

Повреда права по основу рада и права из области социјалног осигурања, <https://uklonimobarijere.rs/povreda-prava-po-osnovu-rada-i-prava-iz-socijalnog-osiguranja/>, приступ 12.04.2022.

Посебна околност за одмеравање казне за кривично дело учињено из мржње и особе са инвалидитетом, <https://uklonimobarijere.rs/posebna-okolnost-za-odmerekazne-za-krivicno-delo-ucinjeno-iz-mrznje-i-osobe-sa-invaliditetom/>, приступ 14.04.2022.

Практични савети у случају да постанете жртва кривичних дела <https://uklonimobarijere.rs/prakticni-saveti-za-postupanje-u-slucaju-da-postanete-zrtva-krivicnih-dela/>, приступ 12.04.2022.

Прекршајноправна заштита особа са инвалидитетом <https://uklonimobarijere.rs/preksajnoppravna-zastita-osoba-sa-invaliditetom/>, приступ 11.04.2022.

Прилог расправи о језику инвалидности, <https://uklonimobarijere.rs/uklonimo-barijere-prilog-raspravi-o-jeziku-invalidnosti/>, приступ 09.04.2022.

Редовни годишњи извештај повереника за заштиту равноправности за 2021. годину, <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>, приступ 19.06.2022.

Старе особе са инвалидитетом у кривичном поступку, <https://uklonimobarijere.rs/stare-osobe-sa-invaliditetom-u-krivicnom-postupku/>, приступ 11.04.2022.

Универзитет у Нишу, Правни факултет, Правна клиника за заштиту од дискриминације, Шта је дискриминација и како се од ње заштитити?, <http://www.prafak.ni.ac.rs/pravna-klinika/files/Flajer-diskriminacija-final-26feb2019.pdf>, приступ 19.06.2022.

Устав Републике Србије и заштита од дискриминације, <https://uklonimobarijere.rs/ustav-republike-srbije-i-zastita-od-diskriminacije/>, приступ 09.04.2022.

Чанак, М. (2017) *Спречавање насиља над женама са инвалидитетом у резиденцијалним установама*, <http://portalinvalidnosti.net/2017/07/sprecavanje-nasilja-nad-zenama-sa-invaliditetom-u-rezidencijalnim-ustanovama/> приступ 12. 03. 2023.

Коришћени правни извори

Закон о безбедности саобраћаја на путевима („Службени гласник Републике Србије“, 41/2009...128/2020).

Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник Републике Србије“ бр. 96/2016).

Закон о планирању и изградњи („Службени гласник Републике Србије“, 72/2009...52/2021).

Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник Републике Србије“, Међународни уговори“, 42/2009).

Закон о правима пацијената („Службени гласник Републике Србије“, 45/2013, 25/2019-др).

Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом (Службени гласник Републике Србије бр. 36/2009..., 14/2022),

Закон о социјалној заштити („Службени гласник Републике Србије“, 24/2011,117/2022-одлука УС).

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник Републике Србије“, 33/2006,13/2016).

Законик о кривичном поступку („Сл. гласник Републике Србије“, 72/2011...62/2021- одлука УС)

Казенски законик Словеније („Урадни лист Републике Словеније“, 55/2008...16/2023).

Казнени закон Републике Хрватске („Народне новине“, 125/2011,... 114/2022).

Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/004_Microsoft%20Word%20-%20UN_Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf, приступ 08.01.2022.

Кривичен законик на Република Северна Македонија („Службен весник на Република Македонија“, 80/1999...132/2014...,„Службен весник на Република Северна Македонија“, 36/2023).

Кривични закон Босне и Херцеговине („Службени гласник Босне и Херцеговине“, 3/2003...31/2023).

Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине („Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине“, 19/2020).

Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине („Службене новине ФБиХ“, 36/2003...31/2023).

Кривични законик Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“ бр.85/2005...35/2019).

Кривични законик Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, 64/2017,... 89/2021).

Кривични законик Црне Горе („Службени лист Републике Црне Горе“ и „Службени лист Црне Горе“ , 70/2003...3/2020).

Правилник о ближим условима за обављање спортских активности и спортских делатности („Службени гласник Републике Србије“, 42/2017).

Устав Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, 98/2006, 115/2021).

ИНДЕКС ПОЈМОВА

А

Ампутације, 10

Д

Дискриминација у вези са брачним и породичним односима, 31

Дискриминација у вези са запошљавањем и радним односом, 29

Дискриминација у вези са удружењима, 27

Е

Економско насиље, 52

Емпиријски приступ, 85

Ж

Живот, 11

З

Заштита, 8

Ј

Језик инвалидности, 85, 86, 96, 97

К

Ковид 19, 78, 81, 93

Кривична дела, 7, 39, 42, 43, 44, 45, 83, 98

Кривичноправна заштита, 8

Криминологија, 97

М

Медицински модел, 20

Милосрдни модел, 20

Н

Насиље, 8

О

Особе са инвалидитетом, 7

Осуђеници са инвалидитетом, 75-77

Оштећење вида, 16

П

Пешак, 68

Психичко насиље, 50

Р

Радња извршења, 44

Резултати истраживања, 53, 87

С

Сексуално насиље, 50

Социјални модел, 22,21

СФРЈ, 7, 33, 34, 36

Т

Теорија фрустрације, 46

Терминолошке недоумице, 22

У

Узроци инвалидитета, 9

Ф

Физички инвалидитет, 14

Физичко насиље, 48

Ц

Церебрална парализа, 10

ПОДАЦИ О АУТОРУ

Филип Мирић (1981) је рођен у Нишу. Од рођења живи са последицама церебралне парализе. Дипломирао је на Правном факултету Универзитета у Нишу 2008. године. Докторирао је 2014. године на истом факултету одбранивши са одличним успехом докторску дисертацију „Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције“ и тиме стекао научни назив доктора правних наука за кривичноправну научну област. Током студија био је стипендиста бројних домаћих и међународних институција и организација (стипендије Министарства просвете Републике Србије за период 2003-2007. године, америчког Института за међународно образовање са европским седиштем у Будимпешти -Institute for International Education 2005, 2006, 2007. године, стипендије за студијски боравак Института за људска права из Стразбура (Institute of Human Rights, Strasbourg) у 2009. години, немачке фондације „Конрад Аденауер“ (Konrad Adenauer Stiftung) за 2011. годину. Добитник је награде као најбољи студент докторских академских студија права Правног факултета Универзитета у Нишу у академској 2010/2011. години, по одлуци Службеног гласника Републике Србије. Добитник је и награде Виктимолошког друштва Србије за посебно квалитетан научноистраживачки рад из области виктимологије за 2013. годину и признања Виктимолошког друштва Србије за допринос развоју Виктимолошког друштва Србије и унапређењу права жртава 2017. године. Од стране Комисије за стицање научних звања Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на предлог Института за упоредно право из Београда, јуна 2019. године, изабран је у научно звање научног сарадника у области правних наука. Филип Мирић је објавио преко 100 научних чланака у научним стручним часописима из области кривичног права, криминологије, пениологије, виктимологије, заштите права особа са инвалидитетом и кривичноправне заштите споменика културе. Коаутор је једне монографије из области малолетничке делинквенције и уџбеника *Холистички приступ адаптивном физичком вежбању* (2016) и *Холистички приступ адаптираној физичкој активности : теорија и пракса* (2020) намењених студентима мастер студија Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Нишу. Коаутор је научне монографије *Serbia, Sport Law, International Encyclopedia of Laws, F.*

Hendrickx, M. Colucci, R. Blanpain (ур.), у издању престижног светског издавача Kluwer Law International B.V, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, , (distributed by Wolters Kluwer Legal & Regulatory U.S), 2022, која представља једну од првих монографија у области спортског права у Републици Србији. Активан је и у покрету особа са инвалидитетом. Залаже се за остваривање принципа самосталног живота особа са инвалидитетом и право особа са инвалидитетом да самостално доносе одлуке о свим питањима од значаја за њихов живот и рад. Члан је Градског удружења оболелих од дечије и церебралне парализе у Нишу и Центра за самостални живот особа са инвалидитетом Ниша. Учествовао је на неколико трибина и семинара о промоцији права особа са инвалидитетом и инклузивног образовања. Учествовао је на завршној конференцији ТЕМПУС пројекта „Једнак приступ за све: Оснаживање социјалне димензије у циљу јачања европског простора високог образовања“, (Универзитет у Нишу, април 2015. године). Био је предавач на трибинама о виктимизацији особа са инвалидитетом, у организацији Градског удружења дечије и церебралне парализе (новембар 2011- април 2012. године) и на трибини „Људи и раскршћа - законодавни оквир приступачности јавних објеката особама са инвалидитетом“, у организацији Одбора за људска права у Нишу (новембар 2011. године). Рецензент је научних часописа „Теме“ и „Facta Universitatis: Series Law and Politics“, које издаје Универзитет у Нишу и часописа „Sociology Study“, David Publishing Company, САД. Секретар је редакције научно-стручног часописа „Правни хоризонти“ који издаје Правни факултет Универзитета у Нишу и члан Одбора за квалитет Правног факултета Универзитета у Нишу. Презентовао је реферате на 30 међународних и домаћих научних конференција и стручних скупова. Запослен је на Правном факултету Универзитета у Нишу у Служби за студије и студентска питања. Тренутно обавља послове самосталног стручно-техничког сарадника за студије и студентска питања III степена. Говори енглески и македонски језик.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.726-056.24(497.11)

МИРИЋ, Филип, 1981-

Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом у Републици Србији / Филип
Мирић. - Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2023
(Ниш : Медивест). - 106 стр. ; 25 cm

Тираж 100. - Подаци о аутору: стр. 105-106. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр. 95-101. - Регистар.

ISBN 978-86-80756-54-7

а) Особе са инвалидитетом -- Правна заштита -- Србија

COBISS.SR-ID 118846217